

Szántó Olivér

Életrajz

Szántó Olivér, Oli, ahogy a környezete hívja őt, 73 éves, sportos, fiatalos alkatú, ősz hajú férfi. Bevallása szerint már fiatalon megőszült, akkor ez inkább érdekességnek számított, de most az ő korában már nem olyan érdekes. Oli bácsiban olyan beszélgetőpartnerre találtam, aki mindig készségesen, de lényegre törően és kimondottan a feltett kérdésre válaszolt. Volt munkatársai közül, akik közös ismerőseink, nagyon jó véleménnyel vannak róla. „Egyik olyan kolléga volt, akivel a legjobban lehetett egyezni” – mondják. Energikus és még mindig aktív életet él. Hét közben ügyeit intézi, sokat sétálnak Jimmy kutyájával, a hétvégeket együtt töltik az élettársával.

Az apai nagyszüleim Magyarországon születtek, méghozzá abban az időben, amikor még Magyarország úgymond „Nagy-Magyarország” [Oszták-Magyar Monarchia] volt, mert hozzá tartozott az a fiúmei rész, ami pillanatnyilag Olaszország [jelenleg Rijeka, Horvátország]. A Dunántúlon születtek mind a ketten, mégpedig Szekszárdon, Tolna megyében. Születési dátumra, ha jól visszaemlékszem, az körülbelül az 1800-as évek közepére vezethető [Inkább 1870 körül születhetett az apai nagyapa. A ROOSZ025.jpg számú kép tanúsága szerint részt vett az első világháborúban, márpedig egy 1850 körül született, 1914–1918 között már 64–68 éves ember nem volt katonaköteles korú. – A szerk.]. Nagyapámnak az eredeti neve „Ackerhald” volt, Ackerhald Bernát. A nagyanyám lánykori nevét nem tudnám megmondani, annyit tudok csak, hogy Katalinnak hívták [Apja zsoldkönyvében (ROOSZ022.jpg sz. fénykép) megtalálható a nagymama lánykori neve: Königstein Katalin volt. – A szerk.]. Nagyapám megváltoztatta a nevét még mielőtt megnősült volna, tudomásom szerint már a gyerekek Szántónak születtek. Illetve biztos úgy van, hogy még legénykorában változtatta meg a nevét.

Nagyapám szabómester volt, szabóként dolgozott. Nem volt több mint nyolc osztálya [Föltehetően elemi iskolát végzett, azaz a korban kötelező hat osztályt. – A szerk.], s nagyanyámnak se. Abban a korban, pláne az, hogy szabómester volt, tehát hogyha már szabó lett, akkor valószínű, hogy nem volt érettségije. Nagyanyámnak, aki nem dolgozott abszolúte, több mint valószínű, hogy semmi végzettsége nem volt. Nagyapám családot alapított ott, Szekszárdon, és jobb megélhetésképpen a család egy darabig ott élt. Ott született édesapám mint utolsó gyermek. Az igazság az, hogy a legkevesebbet az apai nagyapáról és nagyanyáról tudok, mert az anyai nagyszülőkkel éltünk tulajdonképpen együtt.

Az apai nagyapámék Szekszárdon éltek egy darabig, utána, miután a gyerekek meglettek, akkor Fiumében éltek nagyon hosszú ideig, majd visszakerültek Pestre, és ott élhettek több tíz évet, mert édesapám ott gyerekeskedett, egészen felnőttkoráig. A család nem volt vallásos soha, mindig a neológokhoz tartoztak. Kóser háztartás sem volt, a nagyszülőknél sem volt. Valószínű, néhanapján vagy ünnepekkor mentek zsinagógába. Budapesten a Vadász utcában laktak, azt hiszem, a hatos vagy hetes [szám alatt], már nem tudom pontosan. Meglátogattam a házukat édesapámmal együtt. Maga az a lakás, azt nem tudom, hogy nézett ki, csak kívülről láttam a házat, nem mentünk be.

Az apai nagyszülőkkel úgy találkoztam utoljára, hogy én körülbelül három éves lehettem. Mi annak idején Gyulafehérvár mellett, egy Tövis nevű helységben laktunk, ott volt egy építkezési lerakata [az anyai] nagyapámnak, és ott látogattak meg [Tövis – nagyközség volt Alsó-Fehér vm.-ben, 1891-ben 2500, 1910-ben 3600 román és magyar lakossal. Trianon óta Romániához tartozik. – A szerk.]. Egyedül látogatott meg Tövisen [nagyapám], lehet, hogy a nagyanyám is vele jött – de arra nem emlékszem. Nagyapám kézen fogva elvitt egy kicsi üzletbe, valahol három-négy lépcsőn kellett leereszkedjünk, s ott vett nekem egy luftballont. Ez az egyetlen dolog, ami megmaradt mint gyermekkori emlék az apai nagyapámról. Szikár, magas volt, világra se lehetett ráfogni, hogy zsidó kinézésű. Inkább egy olyan jó alföldi parasztembernek tűnt volna annak idején. Mindig sötét ruhában járt, pantallóban, nyakkendőben, pödrött bajusszal, kalappal vagy kalap nélkül. Nagyapám 1936. december harmincegyedikén halt meg, s Pesten van eltemetve a neológ zsidó temetőben. Miután meghalt a nagyapa, akkor a nagymama ideköltözött [Maros]Vásárhelyre, a lányához, és itt élt. Nem dolgozott, azt hiszem, soha, csak háztartással foglalkozott, és jól nyolcvan fölött volt akkor, amikor innen deportálták [A ROOSZ037.jpg számú képhez fűzött kommentár szerint a nagymama 82 éves volt, amikor Auschwitzba deportálták. E szerint tehát 1862-ben született. – A szerk.].

Apám legnagyobb testvére egy leánytestvér volt, Szántó Etelka, aki később, az 1950-es évek elején kivándorolt [Marosvásárhelyről] Izraelbe, miután özvegyen maradt [1948-ban]. Elza néninek hívtuk mi, de hivatalosan Etelka. A múlt század végén, 1894-ben született, ha jól emlékszem [az iratokból]. A Dózsa György utcában van a Tanügyiék háza, a Tanügyiék háza volt a nagybácsi háza, ott éltek, apámnak a nővére és a férje. Amikor visszakértük a házat, mivel amikor elment Izraelbe, az ő nevén volt a ház, úgy tudtuk bebizonyítani, hogy onnan közjegyzői papíron megírták: valamikor 1894-ben született. Na most a nagynéni, tehát az apámnak a nővére, férjhez ment egy Elekes Miksa nevű férfihez. Aki valamit is tud ezekről a fásokról, [Maros]Vásárhelytől felfele a Maros-völgyében, nagyon híres család volt az Elekes és Darvas cég. Ennek volt a részvényese és egyben igazgatója a nagybácsim. Piskin volt igazgató sokáig [Piski(telep) – kisközség volt Hunyad vm.-ben, 1891-ben 1400, 1910-ben 3100 magyar, német és román lakossal, vasúti csomópont. Trianon után Romániához került. Ma: Simeria. – A szerk.], és később, már az 1930-as években jöttek Marosvásárhelyre. Az úgy volt, hogy egy ideig laktak Marosvásárhelyen, akkor elköltöztek Piskire, majd visszaköltöztek [Maros]Vásárhelyre. Ez volt az egyik Elekes. Őt elvitték az első világháborúba. Ott lefagyott a két lába, le kellett vágják mind a két lábát [lábfejét]. Nem tudom pontosan, hogy már rokkant volt a férje, amikor elvette, vagy a felesége volt, s közben elvitték a háborúba... mert 1914-ben kezdődött a háború, és akkor, gondolom, már férjhez mehetett, de nem tudom. Viszont annyira jó protézist csináltak, hogy még táncolni is tudott vele. S abszolút nem látszott az, hogy bokából mind a két lábfeje hiányzott. Budapesten csináltatták a protézist. Aztán persze sokat jártak ők Pestre, mert ott volt az Elza néni testvére. Mi nem jártunk Pestre, nem is tudnám megmondani, miért. Na most, ezt azért mondom el, mert amikor volt a deportálás, ő kivételezett zsidó lévén [lásd: mentesség zsidóknak], nem vitték el deportálásra, a feleségével együtt itt maradt. Valami kitüntetés is volt – nem tudnám megmondani... arany valami volt –, de lényeg az, hogy kivételezett zsidó volt, nem vitték el. De apai nagyanyám, ő 1944-ben innen, [Maros]Vásárhelyről lett deportálva, amikor már [több mint] nyolcvan éves volt. Itt volt a lányánál, nála lakott. Na most ugyaninnen, ebből a házból deportálták aput is.

A legnagyobb fiú Szántó Jenő volt, Budapesten élt, annak volt két fia, nem emlékszem, hogy hívták őket. Az egyik talán valamikor az 1930-as évek végén valamiben meghalt, az is ott van eltemetve nagypapa mellett. Ezt a testvérét [tehát az apa Jenő nevű testvérét] és a megmaradt másik fiát viszont a nyilasok a Dunába lőtték [lásd: zsidók Dunába lövése]. Ez volt a Jenő. Nem tudom, mivel foglalkozott. A felesége zsidó volt, de az megmaradt. Annyit tudok róla, hogy bicsérdista volt, ami azt jelenti, hogy abszolút nem táplálkozott hússal, tehát csak zöldséggel, és a gyerekeit is arra nevelte [Bicsérdy Béla (1872–1951) kizárólag a növények, főleg gyümölcsök fogyasztásának és a húsételek mellőzésének népszerűsítésével egy új, természetes gyógymódot hirdetett. – A szerk.]. Hogy annak köszönhetően halt meg az egyik gyerekük, azt nem tudnám megmondani. És azt sem tudom pontosan, hogy apámnak a bátyja is rátért-e erre a koztra, de én inkább azt mondom, hogy nem. Úgy emlékszem, hogy őt nem tudta rávenni. A háború után egyszer jelentkezett, és miután mi válaszoltunk a jelzésére, teljesen megszakadt a kapcsolat, azt se tudtuk, honnan jelentkezett, nem volt cím, csak annyit tudtunk, hogy ő megmaradt, a férjét és a gyereket viszont a nyilasok a Dunába lőtték.

A nagyobbik testvér után következett a Józsi bácsi, Szántó József, aki Fiumében lakott fiatalkorában, majd Triestében [Trieszt] élt, ott is nősült meg, és ott volt a második világháború idején. Nekik gyerekük nem volt, átvészelték a háborút, nem deportálták, több mint valószínű, az olaszok dugdoshatták. A foglalkozása kereskedő volt, szóval valamilyen műanyag-árusítással foglalkozott. Abban az időben már kezdett megjelenni a műanyag, és nem tudom pontosan, hogy milyen műanyagüzletük volt, de tudom, hogy valami saját kis butikja volt. Édesapám nem látogatta meg, mert nem engedték. Kérelmezte is, persze azt is visszautasították. Tartott a levelezés apám és közöttük, közöttünk, mi is írtunk, persze. Aztán az 1960-as években írta a feleség, hogy meghalt. 1965 januárjában halt meg. A nénivel aztán megszakadt a kapcsolat a levelezéssel, úgyhogy nem tudnám pontosan megmondani, mikor halt meg, de apu értesült a haláláról annak idején. Hát körülbelül ennyi a testvérekről...

Apu Budapesten tanult, ott gyerekeskedett, ott felnőtteskedett, ott végezte el az egyetemet. Miután elvégezte az iskolát, utána került ide [Erdélybe]. Tehát, valamikor a 1930-as évek elején került Marosvásárhelyre. Akkor már a nővére itt volt Marosvásárhelyen, és nála tartózkodott. Édesanyám és édesapám között az ismerkedés szinte kalandszerű volt. Apu vegyészmérnök volt, de egy pillanatig sem használta a mesterségét, mert volt ez a nagyon gazdag sógor [Szántó Etelka férje], aki foglalkoztatta a fás szakmában. Mégpedig a Maros mentén ők kitermelték a fát, és feldolgozták, s akkor ezt a bizonyos kitermelt fát el kellett adni. S akkor apu járta a vidéket, illetve fél Erdélyt, hogy helyezze el a faárut. Fakereskedő, beszerző meg ehhez hasonló tevékenységet folytatott. S mivel [anyai] nagypapám üzletének építkezési lerakata volt Tövisen, mindenhez – szóval bútorgyárhoz, építkezési anyagokhoz, mert a fából nemcsak deszkát csináltak, hanem gerendákat is – deszkát, gerendát árult a nagypapám, s akkor apu mint ügynök elment Tövisre, hogy ajánlja a cégnek az áruit. S így ismerkedett meg anyámmal. Az egész nem tartott többet, mint tíz nap, egymásba szerettek, s elvette feleségül. Anyám mesélte, hogy „Fiam, az úgy volt, hogy megjelent apád, csizma volt a lábán, szakállas volt – mert akkor éppen hobbiból szakállt hordott –, tél volt, kucsma volt a fején, s amikor megláttam, azt mondtam, hogy na, ez lesz a férjem”. Szerelem első látásra... És akkor teltek, múltak a napok, 1932-ben vette el apám anyámat feleségül. Nem tudom, hogy volt-e vallásos esküvő [lásd: házasság, esküvői szertartás], de nem volt olyan, hogy tányértörés meg ehhez hasonló, az a rituális sátor [hüpe], az nem volt, biztos,

hogy nem volt.

Az anyai nagyapát úgy hívták, hogy Weissberger Bernát. Ő is valamikor az 1800-as évek közepén született [Valószínűleg inkább az 1870-1880-as években született. – A szerk.]. Hogy iskolai végzettsége milyen lehetett, nem hinném, hogy több mint nyolc osztálya lett volna [Valószínűleg vagy hat elemi végzett, vagy esetleg négy polgári is. – A szerk.], hiszen ő kereskedő volt. Hogy milyen családból származott, hogy volt támogatása, nem volt, azt nem tudnám megmondani, de mondom, volt neki ez a nagy építkezési lerakata, óriási nagy telekkel, és négyszobás összkomfortos házuk volt ott. És nagyapám megvette a közvetlen szomszéd telket is, ahová épített anyáméknak egy házat. Ahol aztán később éltünk, egészen 1941-ig.

Az anyai nagyanya Mezei Hermina volt. Ő is a körül született, mint a nagyapám. Nagyanyám zsidó asszony volt, mindenki zsidó volt [a családban], nem hiszem, hogy ott névváltoztatás lett volna, mert nagyanyámnak az öccse Mezei Sámuel – Samu bácsinak hívtuk –, ő Bukarestben élt mint Mezei. Tehát lehet, hogy még az ükszülők változtatták meg esetleg a nevüket. Nagymamának a testvére, aki Bukarestben élt, főkönyvelő volt. Tehát ő már valami komolyabb iskolát kellett végezzen, mert tudom, hogy Bukarestben valami nagy cégnek volt a főkönyvelője. Anyámnak testvére nem volt, nagymamának volt még egy leánytestvére, és nagyapámnak nem volt – ha jól tudom. Az apai nagyapámról viszont nem tudok semmit [testvérről vonatkozóan].

Az anyai nagyszülők sem voltak vallásosak. Csak annyit tudok, hogy elmentek a templomba ünnepekkor, de otthon olyan például, hogy péntek este gyertyagyújtás, ilyet én nem láttam. Kóser háztartás sem volt.

Az anyai nagyapám kopasz volt, alacsony, köpcös, nagy pocakos volt, az az érzésem, hogy azt az alkatot örökölte az öcsém, azzal a különbséggel, hogy neki haja van, de az alkata pont olyan. És nagyanyám szintén nagyon alacsony volt, anyám pláne. Igen. Nagyon alacsonyak voltak. Apám magas embernek számított, de ő se volt olyan nem tudom, milyen magas. Mondjuk, nem számítom azt, hogy a mostani fiataloknak az átlagos magassága, az körülbelül százhetvenöt centitől kezdődik. Én magas voltam, kosaraztam, százhetvenhat centi voltam, most nem hiszem, hogy vagyok százhetvenhárom-százhetvennégy körül. Én viszont apám alkatát örököltem, a pocak kivételével, ami kezd most nőni, mert elhagytam a cigarettát. Négy hónapja. Húszéves korom óta cigarettáztam.

Anyu 1908-ban született, Tövisen, és ott már anyanyelvi szinten beszélte a román, magyar, német nyelvet, bent a családban. Neki érettségije volt, francia intézetet végzett itt, [Maros]Vásárhelyen. „L'arché”, azt hiszem, úgy hívták azt a francia intézetet [Egy Franciaországból származó nő román férfinak ment feleségül, Marosvásárhelyen telepedett le, és alapított egy francia intézetet. – A szerk.]. Fent volt a Tisztviselő-telepen, és Baciuné, igen, ő volt az egyik tanárnője. Anyu beszélt tökéletesen angolul, németül, franciául, olaszul, románul, magyarul. Kolozsváron járt iskolába, [Nagy]Szebenben járt a zárdába az „Orsolyáknál” [Az oktató-nevelő és evangelizáló tevékenységet folytató Szent Orsolya Rend alapjait 1535-ben rakták le Itáliában, de a Rend maga 1612 óta létezik. Magyarországon első iskolájukat Pozsonyban nyitották meg, 1676-ban. A Rendnek Nagyszebenben (al. 1733) és Nagyváradon volt iskolája. A nagyváradai iskola 1772-től 1950-ig működött. – A szerk.], ott németül tanult, majd itt, [Maros]Vásárhelyen... Mindenholt csak egy-két évet lehetett, nem tudom, miért kellett állandóan változtatni iskolát, de abszolút javára fordult ez a dolog, mert az angolt valahol tanították melléknyelvként, de ő otthonról már úgy jött el, hogy németül tudott.

Tehát a nagyszülők németül beszéltek otthon egymás között. Jiddisül nem tudtunk, nem tudott egyik se. De inkább az anyai nagyapa, nagyanya beszélt németül, mint az apai, ők inkább magyarul beszéltek. Anyu, mikor visszaköltözött az iskolák után, ott, Tövisen nem foglalkozott semmivel.

A nagyszülők házában volt fürdőszoba. Négy nagy szoba volt, fával fűtöttünk, csempekályhák voltak, hidrofor a fürdőszobában, annak idején már pumpával [szivattyúval]! A padláson volt egy hatalmas nagy tartály, és valami pumpaszerűséggel nyomták fel a vizet a tartályba, s akkor a fürdőszobában volt egy kazán, s az melegítette a vizet a fürdésekhöz. Teljes komfortunk volt. Hatalmas nagy udvar, lovas szekér nem volt, hanem óriási nagy csobán [juhász] kutyáink voltak, akik vigyáztak a „poartá”-ra [kapura].

Nagypámnak voltak beosztottjai, munkásai, kettő-három volt. Voltak asszonyok, például a nagymosásokat az asszonyok csinálták, szóval nem anyu, nem nagymama csinálta, arra mind volt valaki fogadva. Arra emlékszem, hogy volt egy úgymond cselédlány, s az vasalt, úgy rémlik. Nagymamának volt segítője, dada is volt, anyámnak nem volt teje, s akkor dadát fogadtunk, ő adta a tejet. Én dadán nőttem fel, vett tejen. Mi Tövisen gyerekeskedtünk, az anyai nagyszülőknél.

A nagyszülők vásároltak a szüleimnek egy házat, ami úgy száz-százötven méterre volt. Tehát úgy lehet elképzelni, hogy volt egy nagy-nagy udvar, s akkor a jobb oldali házban laktak a nagyszülők, s a bal oldalán az udvarnak laktunk mi. A lakás hasonló volt, csak nem volt akkora. Ott talán két szoba volt, de nem mondanám meg pontosan. Külön főztünk. Anyu mindig az önállóságot kereste. Az anyai nagypámnak volt ez a bizonyos építkezési raktára, s akkor vett édesapámnak is egyet Gyulafehérváron. Hogy önálló legyen.

Tövisen sok zsidó volt, de heider [héder] nem volt. Százalékosan nem tudnám megmondani, de úgy képzeljük el, hogy Tövis aránylag kicsi falu. Volt legalább húsz [zsidó] család. Azt hiszem, neológok voltak. Azok közül is rengeteget tudok, hogy Gyulafehérvára bekerültek. Felszabadulás után már egy jó páran itt végezték az orvosi egyetemet, s utána elmentek Németországba, Izraelbe, egy se maradt itt, [Maros]Vásárhelyen azok közül, akiket én ismertem.

Tövisen volt egy zsidó fényképésznő. Volt stúdiója is. Valami olyasmire emlékszem, hogy be kellett bújjon egy ilyen fekete rongy mögé, s akkor nagy-nagy világosság lett, valószínű, akkor exponált. Akkor csinálta a fényképet. De úgy különösen nem emlékszem. Lámpák voltak, persze lámpával meg voltak világítva. Vilma néninek hívták, de már nem tudom, milyen Vilma néni. A család akkor járt oda, azt hiszem, amikor ilyen igazolványokhoz kellett fénykép vagy valami hasonló. Az eseményekről nem hiszem, hogy csinált fényképet, mert nekünk volt fényképezőgépünk, a család egymást fényképezte. Már az 1930-as években volt fényképezőgépünk, azt nem tudnám megmondani, hogy lett, annyit tudok, hogy „Kodak” volt – inkább anyámé volt. Valahonnan vette. Apu nem sok pénzt hozott a házba annak idején, annak dacára, hogy a nagybácsija multimilliomos valaki volt, de apu csak – mondjuk – beosztott tisztviselő volt ott. Ez egy Kodak – csodálatos gép – volt, teljesen négyszögletű doboz, de olyan csodálatos fényképeket csinált, hogy miután megnősültem az 1960-as, 1970-es években, olyan fényképeket csináltam, mint Marx Jóska bácsinak a kinagyított és kiállított fényképkiállításán a képek [Marx József (1914–1992) – fotóriporter, fényképész, 1959-től az „Új Élet” c. lap (főszerk. Sütő András) fotóriportere volt, „remek néprajzos, műemlékes és művészeti dokumentumképeket, tárgyfotókat, tájképeket és művészi értékű aktfotókat készített”. (Szabó Zsolt: A fényképezőgép mágusa,

www.dntcj.ro/muvelodes/98ma02.htm). – A szerk.]. Ezzel a kicsi vacak Kodak fényképezőgéppel, aminél semmit nem kellett állítani, se fényt, se blendét, se időt, csak egyszerűen exponált. Csodálatos volt a fényképezőgép. Olyan szép fényképeket csinált, hogy ritkaság. A tövisi Vilma néninél hívták elő, oda szoktuk beadni, egy hat-kilences tekercs film, ha jól tudom, tizenhat kép volt rajta. Azt tudom, hogy hosszú volt, két végén két karika és középen fa volt. És akkor át kellett dugni a filmet, és egy ilyen tekercs volt a fényképezőgépben, azt nem lehetett kinyitni napfénynél, hanem csak sötétkamarában, és akkor úgy csomagolni be a filmet sötét papírba, és akkor elvittük a fényképészhez, és a fényképész előhívta, és csinálta a képeket róla. Aztán a későbbi időben, miután megnősültem, már én is amatőrkedtem a feleségemmel együtt, itthon csináltuk a nagyításokat.

Tövisen a fényképészen kívül még volt egy nagy család, azoknak nagyon sok földjük volt. S ha jól emlékszem, szőlőjük. Nem tudom, tíz vagy hány ilyen alkalmazottat foglalkoztattak, azokat úgy hívták, hogy Ábrahám. Ábrahám család. Akkor volt egy Vadász család, ott az apa állatorvos volt. Ezekkel összejártunk, ez a Vadász család pont velünk szemben lakott. És az egyetlen fia, Vadász Pista később valami nagy miniszteri pozícióban volt, Gheorghiu-Dej idejében. Ő is legalább tíz évvel volt nagyobb, mint én, úgyhogy nem valószínű, hogy élnek. Hogy később mi lett vele, azt már nem tudom. A többi családra egyébként nem emlékszem, azok inkább szegényebb zsidók voltak, de ez a három család, ez az, amelyik úgy beugrik nekem.

1933-ban születtem első gyerekként, és azt mondták, hogy anyu nagyon kicsi, s nem tudom, mi, s akkor bevitték Kolozsvárra, a „Mátyás” klinikára, s Mátyás Mátyás hozott a világra [A Park szanatóriumnak – ismertebb nevén: a Mátyás szanatóriumnak – Dr. Mátyás Mátyás volt az alapítója és orvos-igazgatója. A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen végzett, ott lett általános sebész és szülész-nőgyógyász. Az általa létesített magánszanatórium, amely aránylag kevés orvossal dolgozott, a Fürdő utcában volt. 1948-ban államosították, és gyermekgyógyászati klinikává alakították. Jelenleg is működik. – A szerk.]. Ennyi közöm van, mondjuk, Kolozsvárhoz... Rögtön vittek vissza Tövisre, és akkor jött a dada. Nem tudnám megmondani, lehetett román is, magyar is. Ez a családban abszolút nem volt fontos. Az öcsémnél viszont már nem volt dada. Ő is Tövisen született, anyámnak akkor sem volt teje, s akkor vettek egy fejőstehenet. S akkor a fejőstehen lett a dada.

Túl nagy volt a különbség kettőnk között, a testvérem és köztem ahhoz, hogy intimebb kapcsolat alakuljon ki. Tehát tulajdonképpen nemigen törődtem vele. Azt tudom, hogy mikor arról volt szó, hogy valakit meg kell verni, akkor mindig én kaptam ki, ha rossz fát tettünk a tűzre, mert a kicsi, az kicsi volt.

Hintám volt kikötve valami fára, Tövisen, akkor volt kicsi autóm, pedállal kellett hajtani. Abban az időben, tehát az 1930-as években, ha valakinek autója volt, az nagy dolog volt. Anyáméknak volt autójuk, apu vezette. De apunak nem volt autója ügynök korában, vonattal utazott. A legelső autó úgy került a családba, hogy régen az volt a szokás, hogy a lányoknak volt hozományuk, s a hozománya anyámnak bent volt a bankban. A bank bebukott, s akkor a hozományból lett az igazgatói autó, mondjuk, kárpótlásként odaadva anyuéknak. Amit használtak egy darabig, aztán túladtak rajta, mert igen költséges volt.

Gyerekként csendőrtolvajt [rabló-pandúrt] játszottunk, nagy volt az udvar, azt tudom, hogy állandóan puffogtattunk valamit. Azt úgy kell játszani, hogy a tolvajok elbújtak, s a csendőrök

keresték őket. Volt nekem egy görkorcsolyám is, a görkorcsolya régebb' négy keréken futott egymás mellett, és csapágyakon forgott. Akkor a járdán volt már aszfalt, persze. És amikor végiggöriztél az aszfalton, az olyan zajt csinált, hogy a fél falu kidugta a fejét a kuckóból. Na ez volt, hogy „Megint jön a bűdös kölyök a göríjével!” – mondjuk, ez így megmaradt. Az út is le volt aszfaltozva, mert az a bizonyos út összeköti Kolozsvárt és [Nagy]Váradot, Kolozsvárt és Gyulafehérvárt, s akkor megy tovább Arad-Temesvár, tehát ez Románia egyik legnagyobb forgalmi útja volt. Akkor úgy is hívták, hogy „șosea internațională”. Tehát az volt a nemzetközi útjuk.

Semmiféle zsidó ünnephez tartozó hagyományt nem tartottunk, tehát nem csináltunk sátrat [Szukotkor], nem volt tésztaküldés [sláchmónesz, süteményküldés Purimkor], semmi. Húsvétkor [lásd: Pészah] elmentünk a templomba. Pászkát ettünk, az megvolt, de edényeket nem cseréltünk. Pászka volt mindig, pászkaliszt volt, megcsinálták azt a hagyományos kremzlit. Én még arra sem emlékszem, csak most itt az utóbbi időben, már jóval a felszabadulás után volt, hogy a hitközségtől vettünk izraeli kóser bort.

Itt, [Maros]Vásárhelyen a két testvér, édesapám és a nővére egy házban lakott, külön háztartással, 1940 és 1944 között. Nagyon ritkán, valami esemény folytán esetleg előfordult, hogy együtt étkeztek. Volt úgy, hogy közös asztal volt, egy-egy ilyen nagyobb összejövetel alkalmával. Hogy csólentet ott ettünk, az biztos [1940 előtt]. A nagybácsim, tehát az Elza néni vagy Etelka néninek a férje, ez a rokkant férj, ez minden reggel imaszíjjal imádkozott, péntek este gyertyagyújtás volt, szombaton a csólent ebéd, és tökéletesen tudott imádkozni héber nyelven az imakönyvből. Édesapámnak viszont olyan imakönyve volt, hogy az egyik fele héber volt, s a másik fele magyar. Ő nem ismerte a héber betűket. Otthon nem ünnepeltünk Purimot, Hanukát. Amikor ilyen ünnep jött, általában az volt, hogy a nagybácsim nagy templomjáró volt, ő mondta azt, hogy „Na, most megyünk a templomba!”, s akkor elmentünk a templomba. Szóval ennyi volt csupán. Arra nem emlékszem, hogy a nagybácsi szédert vezetett volna, elég kicsi voltam, amikor a nagybácsi már meghalt. Tehát azt tudom, hogy nagy ebédlő volt, tizenkét személyes asztallal, gyertyatartó is lehetett az asztalon, rémlik, de csak rémlik, nem mondanám biztosra, akkor lehet, hogy olyan alkalommal...

1940-ben, mikor jött a bécsi döntés [lásd: második bécsi döntés], akkor tekintettel arra, hogy aki magyar állampolgár volt, mint apu, a románok kitoloncolták – kötelezően Marosvásárhelyre kellett jöjjön. Apu akkor visszajött ide, a nővéréhez. Mi viszont román állampolgárok voltunk, mert Romániában születtünk: anyu, nagymama, nagytata és a két gyerek. Minket viszont nem fogadott be Magyarország mint román állampolgárokat, és így maradtunk mi meg. Mert 1940-ben annyi volt csupán az akkori román törvény [lásd: zsidótörvények Romániában], hogy központi helyekre, úgymond „lágérbe” terelték a zsidókat, gettószerűen. Tehát falun nem élhettek, Gyulafehérvár teljes környékét – elkezdve Enyedtől fel, egészen Alvinc, Felvinc, Tövis, nem tudom még, milyen falvak vannak ott – begettóztatták Gyulafehérvárra [lásd még: a holokauszt Romániában]. Mi Gyulafehérvárra kerültünk 1941-től, egészen, amíg bejöttek az oroszok. Akkor apu már itt volt [Maros]Vásárhelyen, ő még Tövisről ment el. Nekünk, gyerekeknek simán megmondták, hogy apu muszáj idejöjjön, merthogy magyar állampolgár, s mi ott kell maradjunk, mert román állampolgárok vagyunk. És többször kérelmeztük, hogy a magyarok engedjenek be, apu nem akart jönni Romániába. A család át akart költözni családegyesítés címen, de szerencsére a románok nem engedtek ki, a magyarok nem engedtek be, mert ha véletlenül beengednek, akkor Auschwitzban elpusztultunk volna. Mert nem voltunk akkorák még, hogy munkabírók lehettünk volna.

Apuval levelezésen kívül sehogy nem tartottuk a kapcsolatot. Még a hangját se hallottuk négy évig. Postai úton történt a levelezés. De valaki utazhatott is, mert talán rémlik, hogy néha-néha küldött valamit apu. Csomagot mintha, de ebben sem vagyok biztos. Inkább az volt, hogy csak levelezés volt.

Gyerekként szinte fel sem fogtuk, hogy el kell költözni a házból. Csak arra emlékszem, hogy anyámék szinte szétszórták a lakásban lévő bútorokat, hogy szomszédoknak adták a rádiót, szőnyeget, ezt-azt, és egy ökörszekérenyi cuccal mentünk be Gyulafehérvárra Tövisről. Arra nem emlékszem, hogy román katonák kísérték volna. A rendelet ki volt adva, s azzal mi elmentünk. S akkor Gyulafehérváron az ott élő zsidóknak jogukban volt befogadni minket. Így béreltünk egy zsidó családnál, azt hiszem, hogy két szobát. Együtt voltunk a nagyszülőkkel, de arra nem emlékszem, hogy egy szobában vagy két szobában. Annyit tudok csak, hogy közvetlen a bérelt ház után következő házban lakott Gyulafehérvárnak a prefektusa. Mi elég sokat tekeregtünk az öcsémrel kint az utcán, és a prefektus meg könyökölt egy nyári délután a nyitott ablakban, s olyan kedvesen rászólt öcsémre, hogy „Ce faci, măi, jidan micuț?” [Hogy vagy, te, kis zsidó? (román)]. Nem egy rosszindulatú valami volt, arra emlékszem, s erre az öcsém felkapta a vizet, és „Du-te în pizda mătii!” [Menj az anyád *jába! (román)] – szóval nagyon csúnyán válaszolt neki, s aztán gyorsan elkaptam, s elhúztuk a csíkot onnan, hogy ne csináljon problémát, de abszolút nem történt semmi a világon ezen a kijelentésen kívül. Nem mondhatnám, hogy gyerekkoromban éreztünk volna vasgárdista, antiszemita megnyilvánulást, olyan volt, hogy „Du-te de aicea, măi jidanule!” [Menj innen, te zsidány! (román)] – arra emlékszem.

Gyulafehérváron több helyen laktunk így, albérletben. Akkor volt egy olyan albérletünk, hogy egy német nő adta ki bérbe a lakást nekünk, akinek a fia tényleg egy fasiszta tiszt volt. És ott sem éreztük azt, hogy valamilyen különbséget tesz, mondjuk, a többiekhez viszonyítva, sőt. Leszállt ott, kényszerleszállást hajtott végre egy óriási nagy német, úgy hívták, hogy „Gigant” repülőgép, és mint gyerekeket, elvitt a néni, merthogy ő német volt, hogy mutassa meg, hogy néz ki az a nagy, hatalmas német repülőgép, s a német tiszt beengedtek minket a repülőgépbe, végignéztük, nem tudom, hány tank meg minden franckarika befért abba a repülőgépbe [A német hadseregben 1942 és 1944 között álltak csapatszolgálatban a ME-323 Gigant típusú rövid és közepes távolságú nehéz szállító Messerschmitt repülőgépek. – A szerk.]. Ez a háború alatt volt, olyan 1942-43 körül lehetett...

Miután megvolt a bécsi döntés, eltelt szinte egy év, hogy bevittek minket Gyulafehérvárra. Úgy rémlik, mert már azt is mondtuk akkor, hogy na ugye, milyen jó dolga van a zsidónak Magyarországon, ahhoz képest, hogy Romániában... mert itt [Marosvásárhelyen] nem volt semmi, 1944-ig [lásd: zsidók Észak- és Dél-Erdélyben]. 1944-ben kezdődött, amikor Szálasi került hatalomra [Amennyiben Szántó Olivér a deportálásra gondol, az a gettósítással kezdődött 1944 áprilisában, nem sokkal Magyarország német megszállása után; egyébként pedig, a zsidótörvényeket már 1941-ben kiterjesztették a második bécsi döntéssel 1940-ben Magyarországhoz csatolt Észak-Erdélyre. A nyilas hatalomátvétel idejére, 1944 októberére a vidéki zsidóság már megsemmisült, ill. koncentrációs táborban volt. – A szerk.].

Az 1941-1944-es periódusban Gyulafehérváron az anyai nagyapám, a Berci bácsi eladta az egyik tövisi házat, hogy legyen miből megéljünk. Nem a [nagy]szülőkét, azt a felszabadulás után adtuk el. Azt, amiben mi laktunk, azt adtuk el. Abból a kicsi házból éltünk. Volt nagyapámnak bizonyos

tőkéje. Nos, összeállt egy román emberrel, és minden nyáron görögdinnyét hoztak Aradról. Neki annyit talán szabad volt csinálnia, hogy a piacon ott ülhetett a román társ mellett, amikor árulta a dinnyét, de magát a dinnye elhozatalát abszolút csak a román társ végezhetette, mert mi nem volt szabad elhagyni Gyulafehérvár területét. Tehát mi nem mehettünk el Aradra, hogy Aradról megvegyük a dinnyét. Tehát ő volt a „csendestárs”, nem szerepelt sehol, de jumi-juma [fele-fele] volt minden. Ez a csendestársi státus abban az időszakban volt, amikor még nem volt zsidóüldözés. Ez ment egy darabig, utána aztán nagypapa rájött, hogy nagyon átrázta ez az úgymond társ, és akkor abbahagyták a dinnye-dolgot. Hogy milyen más kereseti lehetőségük volt, arra nem emlékszem, annyit tudok csak, hogy anyám reggeltől estig kötött megrendelésre, aztán azt rendszeresen fizették. Pulóvereket kötött, sálát, sapkát, kesztyűt, kutyagumit, amit rendeltek. Abból tartott fenn nagyjából minket. És még abból éltünk, ami a nagyszülőknek meg volt takarítva.

Amikor összegyűjtötték a zsidóságot 1941-ben, akkor a zsidóság egy iskolát szervezett a gyerekek részére, mert állami iskolába nem járhatott zsidó gyermek [lásd: Zsidó Statutum Romániában]. Gyulafehérváron rengeteg zsidó volt akkor. Arra emlékszem például, hogy az összes zsidó orvosnak a kapuján egy kék „mogenduken” [lásd: Dávid-csillag] jelvénybe volt vésve a neve. Tehát, hogy lássák azt, hogy itt egy zsidó orvos van. Erre emlékszem. Az elemi iskola a zsidó templom udvarán volt, volt ott egy kisebb épület, mégpedig Gyulafehérvárnak az egyik fő utcáján, ami Torda felé vezet. Ott volt a templom, s ott volt az iskola is. A gyulafehérvári gyülekezetben, azt hiszem, hogy csak ortodoxok voltak, tehát ortodox templom [zsinagóga] volt. Az iskolában a tanító zsidó volt, az biztos, de milyen végzettségű volt, azt már nem tudom megmondani. Nem rabbi tanított, de ott viszont megtanultunk annak idején írni, olvasni héberül. Tehát én tudtam héberül, de most már nem tudok. Az első elemi Tövisen jártam románul, a második elemi szintén románul jártam, de már zsidó iskolában, Gyulafehérváron. Tehát Gyulafehérváron jártam a második, harmadik, negyedik évet, és az első gimnáziumot már a Bolyaiban, itt, [Maros]Vásárhelyen, magyarul.

Az észak-erdélyi zsidósággal kapcsolatban a deportálást rögtön megtudtuk az Amerika Hangján. A rádiókat elvették, de a szomszédoktól tudtuk. A szomszédok nem voltak antiszemiták, beengedtek a házukba. Esténként nagypapám eltűnt, valószínű, akkor ment szomszédolni, rádiót hallgatni, anyu és nagymama nem. Nagypapa járt valahová. Háború előtt egész biztos, hogy nem járt [nekünk] újság. Nagypapám szokott néha vásárolni, de úgy, hogy előfizetéses újság, nem járt, az biztos. Gyulafehérváron román újságon kívül nem volt más. Zsidó újságot több mint valószínű nem lehetett [kapni], magyar újságot pláne... Maga a krematórium meg ehhez hasonló hírek, az nem jutott el odáig. De az, hogy elvitték Németországba a zsidókat dolgozni – így mondták akkor, nem Lengyelországba. Tehát deportálták, azt mondták. Aztán az később sült ki, hogy volt a krematórium, és hogy a munkaképteleneket s a gyerekeket kivégezték. Erről hír jött [nem a rádióból értesültünk]. Az már az 1944-es év derekán volt körülbelül. Augusztus huszonharmadika után [lásd: Románia kiugrása a háborúból] már tudtunk mindent. 1944 májusában volt a deportálás, és mi augusztus huszonharmadikán szabadultunk Gyulafehérváron.

Az a ház [Marosvásárhelyen, a nagynéni háza], ahol apu olyan sokáig lakott, ott, ahol a Dózsa György-i blokkok vannak, ott volt valamikor egy petróleumgyár a magyar időben [lásd: „Magyar idők” (1940–1944)]. És akkor bejöttek a németek, és felrobbantották a hidakat, felrobbantották a petróleumgyárat is. Ennek a háznak annyi baja lett, hogy az összes ablak betört. Apu, mielőtt deportálták volna – ő már tudta, hogy deportálás jön –, a családi ékszereket eldugta a padlásra. Ez még a közös házban. Utólag megkapta az ékszereket.

Amikor itt, [Maros]Vásárhelyen deportálták a zsidókat, akkor mint gyerekek nem fogtuk fel, hogy apu is... mert addig sem volt velünk. Tehát azt, hogy nem [Maros]Vásárhelyen van, hanem valahol munkán van... mert apu Auschwitzon kívül még volt munkaszolgálatban is, volt Bácskertesén. Nem tudom, mennyi ideig, egy évig vagy meddig... Előbb volt munkaszolgálatos, egyszer vagy kétszer, utána hazatért [Maros]Vásárhelyre, s akkor innen deportálták.

Marosvásárhelyről szedték össze a zsidókat, köztük apámat, bevitték a marosvásárhelyi téglagyárba, a téglagyárból bevagonírozták, és elvitték Auschwitzba. Auschwitzba, amikor megérkeztek, apai nagyanyámmal együtt, apám őt már önkívületi állapotban szedte le a vonatról. És akkor, amikor volt a válogatás [lásd: szelektálás], tehát a munkabírókat a nem munkabírókkal, akkor már elválasztották nagyanyámtól apámat, és akkor bekerült a túlélők, úgymond, munkabírók csoportjába. Auschwitzban nem időzött sokat – pontosan nem tudnám megmondani, hány napot –, de jött egy német vállalkozó, akinek valamilyen fafeldolgozó üzeme volt, és keresett fás szakembereket. Apu, hogy fás munkával dolgozott, rögtön jelentkezett, és így került a bizonyos Bunzlau nevű helységbe, ez egy kisebb városka [Bunzlau – város volt Porosz-Sziléziában, ma Lengyelországban van (Alsó-Szilézia), Bolesławiec. – A szerk.]. A német lágagyárat üzemeltetett, és aránylag nagyon könnyű munka volt, ahhoz viszonyítva, amit mondjuk, esetleg a többiek végeztek. Lágernek láger volt, sőt apu ahogy mesélte, Németországban rengeteg tábor volt. Voltak ezek a hírhedt táborok, mint Auschwitz-Birkenau, a koncentrációs táborok, tehát ezek az úgynevezett nagy haláltáborok, de ezek a kisebb táborok, mint amilyen Bunzlau volt, hát itt is haltak meg rengetegen, csak itt nem égették el őket, hanem végelgyengülésben vagy valamilyen betegségben meghaltak, s akkor eltemették, tehát itt égetés nem volt. Elég tűrhető volt a koszt is, ahogy elmesélte apám, bár negyvenhét kilóval szabadult fel a lágerből. Egy Orlich nevű doktor bácsival, aki szintén [Maros]Vásárhelyről származik, bőrgyógyász orvosprofesszor volt, indultak aztán hazafele, az útvonalat apám nagyon részletesen lejegyezte, amit majd mindenki tud olvasni [Az roosz008.jpg könyvecskére utal itt Szántó Olivér. – A szerk.].

Ez a fekete könyvecske apámnak a visszaemlékezése a felszabadulásra Bunzlauból. 1945. február tizenegyedikén megkezdődött az ütközet a német és az orosz csapatok között, megkezdődött délelőtt tíz órakor, és befejeződött délután háromkor. Délután háromkor teljes felszabadulással ébredtek, hogy úgy mondjam, és elhatározták ezzel a doktor Orlich Jóska bácsival, hogy elindulnak, nincs mit várjanak tovább, induljanak hazafelé, és így indultak el Bunzlauból február tizenegyedikén. Február tizenegyedikétől egészen március elsejéig gyalogoltak száznyolcvanöt kilométert, amíg eljutottak egy Vels [?] nevű városba, ahol március elsején déli egy órakor vonatra ültek [Nem tudjuk kideríteni, melyik városról van szó, amely Bunzlau 185 km-es körzetében fekszik, nyilvánvalóan egyébként Częstochowa irányában. A 'Vels' vagy 'Wels' városnév föltehetően az illető település német neve volt. – A szerk.]. A vonattal elmentek március másodikáig Censtahowába [Minden bizonnyal Częstochowáról van szó, ami légvonalban 250 km-re van Bunzlau / Bolesławiectől. – A szerk.], Censtahowából elindultak tovább gyalog március ötödikén reggel nyolc órakor, és gyalogoltak száznyolcvan kilométert, amíg eljutottak Krakkóba. Nos, Krakkóból március kilencedikén indultak, és eljutottak Plasovba március tizenkettedikén [Płaszów lényegében összeépült Krakkóval, Krakkó külvárosának tekinthető. Nyilván nem gyalogoltak három napon át. – A szerk.]. Tovább nagy részét ennek a távnak, amíg hazáig értek, gyalog tették meg, és Kassára értek március huszonegyedikén. Sátoraljaújhelyre érkeztek vonattal március huszonharmadikán, Debrecenbe érkeztek március huszonnegyedikén, Nagyváradra érkeztek március huszonhatodikán,

Kolozsvárra érkeztek március huszonhetedikén, onnan Gyulafehérvárra indult március huszonnyolcadikán, és megérkezett március huszonnyolcadikán, még aznap. Tehát összesen ezernégyszázhatvanöt kilométeres távot tettek meg, amiből – mondom – legtöbbet gyalog. Ezt a könyvecskét ő útközben írta, nem itthon. Mert annyira pontos volt apám, hogy mindent-mindent le szokott jegyezni, bizonyítja az is, hogy itt, a hátulján vannak ilyen kisebb széljegyzetek ceruzával. Valószínű, ilyen felszabadult egyének üzeneteit rögzítette, hogy amikor megérkezik, tudjon referálni a hozzátartozóknak, hogy azok is útban vannak, vagy betegen fekszenek valahol. Tehát egyáltalán tudtukra adni, hogy élnek.

Mi tulajdonképpen nem kérdeztük, nem akartuk feleleveníteni a kellemetlen időszakot, főleg azt, hogy otthagytá az édesanyját. És az, amiket mondott, azokat úgy spontán mondta, de inkább nem a családban mesélte el, hanem amikor valaki vendég érkezett hozzánk, akkor visszaemlékezett erre meg arra, és akkor mesélgetett. De úgy, hogy leüljön velünk beszélgetni, hogy elmondja, hogy volt, s mint volt... Fogalmam sincs például, hogy étkezett, csak annyit tudok, hogy a szemetes kukás konténert is felforgatták, hogy egy kicsi krumplihéjat találjanak, és azt megfőzték, például. Tehát ez még Auschwitzban. Bunzlauban – mondom –, ott már jobb volt az ellátás, ami az étkeztetést illeti. Különösebben nem emlékszem történetekre, amiket mesélt. Inkább a munkaszolgálatról volt visszaemlékezés, amit szintén mástól tudok. Ő annyira vidáman fogta fel ezt az egész munkaszolgálatot... Volt annak idején [Maros]Vásárhelyen egy karikaturista, Sátán Imre, aki úgy ábrázolta édesapámat, mint a fakírt, aki egy ilyen szöges talicskának a fenekén üldögél, fakír fejkendővel, szájharmonikázik, és a kígyót bűvöli. Talán megvan valahol, csak nem tudnám pontosan, hol van, lehet, hogy az öcsémnél van a karikatúra. Sátán Imre rajzolta, baráti alapon apámnak ajándékozta. Egyébként ez a Sátán Imre nagyon híres karikaturista volt, és valamikor az 1960-as években ment el Izraelbe. Szintén zsidó volt. Ő is ott volt Bácskertesén mint munkaszolgálatos. Azt magyarázta ez a Sátán Imre bácsi, hogy annak idején apámnak a jókedvét abszolút soha le nem lehetett törni semmivel, mindig vidám volt, nem vette komolyan az egész üldöztetést. Azt mondta, ő úgy érzi magát, hogy katona, de nem fegyverrel szolgálja a hazát, hanem lapáttal. Ez maradt meg a munkaszolgálati élményből. Apám tudott szájharmonikázni. Mindig, mindig a zsebében volt, ilyen kicsi szájharmonika volt. A deportálásban már nem.

A zsoldkönyve is megvan, ő ezeket mind megtartotta. Azt, hogy milyen szakasz, milyen ezred, nem tudom, mi, az benne van a zsoldkönyvben, de nem tudnám pontosan megmondani azt sem, hogy milyen rangban szerepelt ott, mert úgy látom, hogy nem írja. Csak azt írja, hogy tartalékos, rendfokozatnál ezt nem lehet tudni, mit jelent. Szakaszvezető? Vagy valami hasonló. És akkor a foglalkozása textilmérnök. Ezt bejegyezték 1943. augusztus másodikán. Szabadult 1943. szeptember huszonkettedikén, és elvitték Auschwitzba 1944 májusában. Ez alatt az idő alatt végig [Maros]Vásárhelyen lakott. Őneki Auschwitzban, hogy hamar eljött, nem égették be a bőrébe a számot [Az auschwitzi munkatáborok foglyainak bal karjára, az alkaron, a belső könyökhajlatban, négy-, öt- vagy hatjegyű számot és esetleg betűjelet is tetováltak, s ezt a jelzést a továbbiakban a nevük helyett viselték. Mintegy 405 ezer ilyen azonosító számról maradt fenn kimutatás. A regisztrált foglyok közül összesen 65 ezer maradt életben. – A szerk.]. Ez az Auschwitz utáni, a bunzlaui száma: 46393. Ez a szám volt az ő száma, mint ahogy mindenkinek volt egy bizonyos száma. Ennek az lehet a története, hogy mivel nagyon hamar jelentkezett Auschwitzból munkára, bekerült egy ilyen ládagyárba Auschwitz környékén. És nem tetováltak neki a karjára számot, hanem ezt a sorszámot adták. Valószínűleg ezt a nyakukban viselték, egy kis négyszögletű, fából

készült jelvénytáblázat [Az ROOSZ023.jpg számú képen látható azonosítóról beszél Szántó Olivér. – A szerk.].

Apu valamikor 1945-ben jött vissza... Magát az érkezés pillanatát én nem éltem meg, mert engem apám nővére elhozott ide, [Maros]Vásárhelyre rögtön a háború után [1944 őszén]. Na most apám, mikor szabadult, tudta, hogy a család nem [Maros]Vásárhelyen van, és akkor nem [Maros]Vásárhelyre érkezett meg, hanem Gyulafehérvárra. Gyulafehérváron tartózkodott akkor nagyanyám, nagyapám, anyám és az öcsém. Úgyhogy a családnak a többi része találkozott hamarabb apámmal, és csak utólag velem. Én azt a pillanatot nem értem meg, amikor apu megjött. Az első benyomás valószínű, az lehetett, főleg öcsémben, hogy valami útonálló vagy kéregető vagy valamilyen ehhez hasonló személy kopogtat be a házba, mert apám rongyos volt, szakállas, bűdös és sovány volt, negyvenhét kilóval érkezett. El lehet képzelni egy majdnem száznyolcvan centi magas férfit, aki negyvenhét kiló. És később emlékszem, mesélte anyám, hogy az öcsémnek az volt a reakciója, hogy ne engedjük be ezt a csúnya bácsit a házba, tehát öcsém nyilván nem is ismerte meg apámat. Akkor, amikor apu úgy, ahogy talpra állt, és eljöttek ide, [Maros]Vásárhelyre, találkoztam vele, akkor már én rögtön felismertem. Én tudtam, hogy jön apu, én nagyobb voltam, és még emlékeztem rá, tehát én másképp fogadtam, mint ahogy öcsém fogadta, amikor megérkezett. Tehát akkor nekem már nem tűnt idegennek, különösebben nem volt megváltozva.

Abszolút nyugodt természetű ember volt, azt lehet mondani, szinte születésétől fogva. Soha nem láttam apámat idegesnek. Állítom azt, hogy különösebb nyomot – látszólag – nem hagyott az auschwitz-i láger benne. Talán azt mondhatnám, hogy nem is volt túl közlékeny, tehát nem mesélt el bizonyos élményeket. Aztán mi tudtuk, hogy ott éheztek, hogy ott dolgoztak, hogy embertelen körülmények között éltek, hogy nem volt mozgási lehetőség stb., stb. Ezeket mind tudtuk, de ő nem mondta. „Az az én bajom volt ott, ami volt, jó, hogy hazajöttem, jó, hogy itt vagyok, jó, hogy együtt vagyunk.”

Engem az Etelka néni hozott ide, [Maros]Vásárhelyre, beíratott a Bolyaiba, és én voltam itt egyedül a családból, mert mi elég nehezen voltunk akkor már Gyulafehérváron, anyagilag. A faraktárt [Tövisen] teljesen tönkretették, a holmit, amit a szomszédokban hagyunk, kilencven százalékát nem adták vissza... Letagadták, elkezdve rádiótól a könyvekig meg mindent a világon. A könyveket átvittük, pont velünk szemben volt a református parókia. Egy Czira László nevezetű pap volt, s oda menekítettük a könyvtárat. Az oroszok bejöttek Tövisre, és máglyát raktak a könyveinkből, úgy égették el. Azzal melegedtek. Kihordták a paplaktól a könyveket – ott nem a pap volt a hibás, hogy nem kaptuk vissza a könyveket. Abszolút mindegy volt, hogy zsidók könyve volt vagy nem... Annyit tudok csak, hogy csodálatos könyvtárunk volt Tövisen, ebből nem maradt meg semmi. Semmi. Magyar nyelvű könyvek voltak és esetleg német. Úgy emlékszem, hogy a Révai Nagy Lexikon, meg mit tudom én. Csak azt tudom, hogy díszkötésben Zola, Balzac, Jókai... látom őket a polcon mint gyermek, de meg nem tudnám mondani, hogy pontosan milyenek voltak. Nálunk, a mi szüleinknél, a nappaliban volt egy nagy könyvespolc, anyunak volt a könyvtára.

Amikor a tövisi házból elköltöztünk, a mi házunkat eladtuk, akkor valakik beköltöztek, úgyhogy mi már nem is költöztünk vissza Tövisre. Abból éltünk négy évig. És nagyapámék Gyulafehérváron maradtak bérleti lakásban, ott éltek mint nyugdíjasok [Mint az interjú más részéből kitűnik, valószínűleg nem nyugdíjból éltek, hanem a Tövisen eladott ház árából. A nagypapának aligha volt

nyugdíja 1947 körül. – A szerk.]. Felszámolták a tövisi házukat, és vettek anyám nevére itt [Marosvásárhelyen] egy házat. Tehát a Panov utcában laktunk, az most Maniu utca, rögtön a híd után van egy emeletes ház, és ott. Nagytata és nagymama albérletben lakott addig, ameddig nagytata meg nem halt. Addig együtt voltak. Körülbelül olyan 1947-1948 körül halt meg nagytata, ott van eltemetve a zsidó temetőben, Gyulafehérváron, s akkor nagymamát elhoztuk ide, [Maros]Vásárhelyre, és itt élt velünk. 1956-ban halt meg. Ő itt van eltemetve a zsidó temetőben.

1945-ben költöztünk ide. Végig ott gyerekeskedtünk, Tövisen. Az öcsém 1938-ban született, tehát ő lehetett egy olyan két-három éves, amikor deportáltak [kilakoltattak] minket Gyulafehérvára, 1941-ben, én hét éves múltam. Van egy olyan státusom a 189-es törvény szerint, én beleesek abba a kategóriába, hogy „persecutat etnic” [nemzetisége miatt üldözött]. Ezt a törvényt utólag tették be, mert eredetileg a veteránok voltak ebben a törvényben, utána a politikai üldözöttek, s utána jöttek az etnikai sértettek. Tehát így bővült aztán ez a törvény, és ennek alapján fel vagyok mentve adó, telefonalapdíj, házadót, autóadót, rádió-televízió bérletet nem fizetek stb. [A 2000/189. számú törvény az 1940. szeptember 6. és 1945. március 6. között Romániában hatalomra került rendszerek által etnikai okok miatt üldözött személyek jogaira vonatkozik, és ezen személyek segélyezését rendeli el. – A szerk.].

Az 1930-as évek végén inkább lovas kocsi volt még a divat, mikor [Maros]Vásárhelyre kerültem, 1944 őszén, akkor még csak bérkocsik, konflisok és a Vitális autók jártak. A Vitális autóbusz a nagyállomás és az [orvosi] egyetem között közlekedett. A régi öregek mind emlékeznek a Vitális buszokra. Körülbelül óránként, félóránként közlekedő busz volt, és az volt a különlegessége, hogy mindegyik piros-sárga volt. Szóval két színből állt a busz, fele volt sárga, már úgy értem az alja, s a felső része piros volt. A Vitális név onnan, hogy övé volt a szállítási vállalat, a Vitálisé. Magyar ember volt. Annak idején itt, [Maros]Vásárhelyen szinte mindenki magyar volt. Akkor még javában dúlt a magánipar, tehát a nagy mézárások, a Bányaiak, a Petryk, a Fazakasék, a mit tudom, kik, ezeknek mind volt mézárszékük. Akkor volt egy csomó magánfényképész, a Kari meg Fosztó Júlia. A stúdióban nem csináltattunk képet azon kívül, hogy buletinkép [személyi igazolvány kép], útlevelekép, ilyen hivatalos fényképre elmentünk a fényképészhez. Nekem volt egy kicsi orosz fényképezőgémem, aztán el is adtam, most a páromnak van egy abszolút automata fényképezőgépe, nem digitális, de csodálatos fényképet lehet csinálni.

Az egész család átköltözött [Maros]Vásárhelyre, kivéve a nagyszülőket, tehát anyu, apu és az öcsém. A család itt volt. Az öcsém 1946-ban [Maros]Vásárhelyen zsidó iskolába járt. A mostani Horea utcai iskola, a 4-es iskola [jelenleg Európa Gimnázium], ha jól tudom, az volt a zsidó iskola. 1946-ban még működött az iskola. Spielman Mihály édesanyja volt a tanító néni abban az iskolában 1946-ban [Spielman Mihály – a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtár történész könyvtárosa, jelenleg igazgatója, írói álneve Sebestyén Mihály. – A szerk.]. Az öcsémnek megvan a [maros]vásárhelyi zsidó iskolának a bizonyítványa. Ez rövid ideig működött, egy vagy két évig, mert akkor indult be a nagy kivándorlás, 1946–47–48-ban [lásd: kivándorlási hullám Romániából a második világháború után]. S akkor elmentek a zsidók. Na most 1946-ban azért volt itt sok zsidó, ahogy én visszaemlékszem, mert volt egy csomó csernovici menekült zsidó. S azok rengeteg gyerekkel jöttek. Tehát onnan volt a sok zsidó gyerek, nem az eredeti zsidók, akik itt éltek. Azok közül nem jött vissza senki, elpusztultak. Tehát úgy volt zsidó, hogy Dél-Erdélyből és Csernovicból akik jöttek.

Rögtön háború után az volt furcsa nekem itt, [Maros]Vásárhelyen, hogy ez volt az a hely, ahol kétféle pénzzel lehetett fizetni. Hogy Magyarországhoz tartozott, és hogy a román csapatok bejöttek ide, [Maros]Vásárhelyre, és hivatalosan még nem volt Romániához csatolva Észak-Erdély, Marosvásárhelyen kétféle pénz forgott, tehát forgott a román pénz, és forgott a magyar pénz. Tehát lehetett fizetni egyik pénzzel is és a másik pénzzel is. A lej [a román pénz], az lej volt, és a magyar pénz, az pengő volt. A pengő erősebb volt, aztán szép lassan a pengő eltűnt, úgyhogy maradt a lej, és a lej napról napra annyira romlott, hogy azzal, amivel egyik nap megvehettél egy disznót, a másik nap nem tudtál megvenni egy tojást. Akkor volt az a nagy-nagy infláció, és hogy melyik évben volt pontosan a pénz beváltása, azt nem tudom [lásd: 1947-es és 1952-es pénzreform Romániában]. Úgy 1947 körül kellett hogy legyen, mert én 1948-ban iratkoztam be az egészségügyi középiskolába. Addig jártam egy évet a Bolyaiba, ami megfelelt akkor első gimnáziumnak, azaz ötödik eleminek a mostani rendszer szerint, és a Papiuba jártam második, harmadik, negyedik gimnáziumot, és akkor 1948-ban jött a tanügyi reform [lásd: tanügyi reform Romániában 1948-ban], és akkor alakultak azok az iskolák, hogy Zeneiskola, Kereskedelmi Iskola, Egészségügyi Iskola. Szóval a lényeg az, hogy 1948-ban már az Egészségügyi Iskolába iratkoztam be, de akkor már a pénzbeváltás megvolt. Tehát azt jelenti, hogy valamikor 1947 körül lehetett.

A pénzbeváltást inkább nagyapámék sínylették meg Gyulafehérváron, mert nekik volt készpénzüik, ami megmaradt a házból, tehát ők abból éltek. Akkor még bankok nem léteztek, tehát nem tudta betenni a bankba. Tehát lényegében akkor még mindenki otthon tartotta a pénzét, vagy befektette valamibe. Minket itt, [Maros]Vásárhelyen nem érintett semmi különösebb formában, mert anyám is, apám is havi bért kaptak, úgyhogy azt a minimális pénzt be tudták váltani, ami volt.

Az ifjúságot, amelyik visszajött [a deportálásból], akkor a Köteles Sámuel utcában szállásolták el. Ilyen otthonszerűség volt, valamint volt még a régi szülészethél még egy ilyen szanatórium, ahol felerősítették a hazatért, rászorult zsidókat. De a Köteles Sámuel utcában, ott, azt hiszem, hogy állami szinten, nem csak otthon volt, hanem egy ilyen előkészületi táboroszerűség, hogy onnan aztán sokan ki is vándoroltak Izraelbe. Ha jól emlékszem, akkor alakultak ilyen zsidó cionista szervezetek [lásd: zsidó érdek-képviselői szervezetek a második világháború után Romániában]. Többféle is volt, azt tudom, hogy egyszer volt egy baloldali, a Hasomér [Isd: Hasomér Hacair Romániában], a jelvénye még most is megvan nekem. Én abba jelentkeztem, de azok, akik el akartak menni, azok hamar elmentek, tehát azoknak nem is volt családjuk.

A cionista szervezetnek körülbelül két-három évig voltam tagja. Kirándulások voltak, főleg agitálás arra, hogy menjünk ki, és főleg kibucba toboroztak minket. Tehát más volt abból [a szempontból], hogy ez egy olyan szervezet, ami teljesen baloldali, szinte kommunistának számított abban az időben. Ez a zsidó iskola keretén belül volt, a Horea utcában. De azt tudom, hogy jártunk oda, lehet, hetente, kéthetente? Fogalmam sincs, nem emlékszem. Abszolút nem emlékszem erre a periódusra. De táborban nem voltunk, az biztos. Amikor így összegyűltünk, előadásokat tartottak. Nem felnőttek, az úgy megfelelt annak, ami volt Romániában a kommunizmus alatt, a pionír felelősségnek, és akkor voltak az oktatók, úgymond, „instructorok”. Az instructorok szintén olyan húsz-huszonöt év körüli fiatalok voltak, akik agitáltak minket. Magyarul. Ezek általában Auschwitzot megjárt zsidók voltak, akik el is mentek. Valószínű, hogy valaki a háttérből irányította őket. Vagy Bukarestben volt egy ilyen szervezet, aki fenntartotta ezt az egészet. Rémlik nekem, hogy voltak perselyek, hogy Izraelben vásároljanak földeket, kék dobozok [lásd: Keren Kajemet Lejiszrael (KKL)], emlékszem valami ilyesmire, de hogy hol láttam, azt nem tudnám megmondani. Azt

hiszem, inkább Gyulafehérváron láttam valakinél. Nálunk nem volt. A szüleim nem kapcsolódtak bele semmilyen cionista tevékenységbe.

Na most azok, akiknek családjuk volt, mint ahogy mi is voltunk, mi beadtuk a végleges kimenésre a kérést, valamikor 1949-ben. Izraelbe kértük. Az egész család fel voltunk iratkozva, hogy megyünk Izraelbe, de minket visszautasítottak. Az özvegy nagynénémet, ezt az Etelkát, apámnak a nővérét viszont elengedték, miután államosították a házát. A házat nem ő építette, ők azt megvették. Akkor volt a nagy kivándorlás Romániából, ő el is ment, ott is halt meg Izraelben. Ő egyedül ment ki, arra számítva persze, hogy mi is megyünk. Úgy az 1950-es évek elején ment ki, miután államosították a házat, és ott halt meg aztán 1967-ben Hederán. Egy öregek házába ment, Petah Tikvában, az ingyenes volt egyrészt, másrészt pedig német kártérítést kapott az anyja után.

Kivándorolni többet nem próbálkoztunk, mert akkor már úgy történt, hogy én megnősültem. Az öcsém, úgymond, befutott focista volt, a katonaságot is végigfutballozta, szóval nem volt különösebben komoly katonaság nála, utána aztán ő is megnősült, gyerekek jöttek, apám, anyám megöregedett, szóval már nem volt alkalmas a kivándorlás, úgyhogy arról teljesen lemondunk. Később még próbálkoztunk apámmal együtt, úgy, hogy látogatóba menjünk, valamikor az 1970-es években, akkor már nagyanyám nem élt, viszont valamelyik barátom hívott meg, és érdekes módon, engem visszautasítottak, apámat meg engedték. Ez csak kirándulási útlevelel lett volna, és akkor apám visszamondta, ő egyedül nem akart menni.

Borzalmas volt, amikor mi ideköltöztünk [Marosvásárhelyre]. Akkor rettenetesen sok üres lakás volt. A mi házunkban akkor a nagybátyám, nagynéném lakott, és a felső rész a miénk volt. Az ki volt adva, nem tudom, milyen szerződéssel, tehát mi nem tudtunk oda rögtön beköltözni. És akkor mi béreltünk egy három szoba összkomfortot – a Hosszú utcából nyílik egy kicsi utca, amit úgy hívtak akkor, hogy Peteley István utca. Azt elcseréltük egy központibb lakással, az rögtön ott van, ahol van a Panov utca, ahol járnak még a falusi buszok, és van a Poklos patak hídja, ott a sarkon egy emeletes házban kaptunk három szoba összkomfortot. Valamiért kellett cserélni azt a lakást, nem tudom, miért. És időközben akkor lejárt a szerződés a lakóknak ott fenn, és hogy mentsük a házat, akkor odaköltöztünk a saját házunkba – az volt a mi családi házunk, ahol most a Tanügyiek háza van, a Kisfaludy utcában. Az akkor még nem volt államosítva, ez 1950 előtt volt. Egészen 1951-ig laktunk ott. Na most 1951-ben, mikor jött az államosítás, akkor két óra alatt kiraktak minket, kilakoltattak.

Ez úgy történt, hogy a volt polgármester, úgy hívták, hogy Soós Jóska bácsi – kőművesmester volt –, beült egy konflisba, és végigjárta a várost, és látott egy szép nagy házat, és azt mondta, hogy „na ezt államosítjuk, ezt államosítjuk” [Soós József 1945–1952 között volt Marosvásárhely polgármestere. A Román Kommunista Pártot képviselte, és munkásszármazású volt. 1952-ben tűnt el a színtérrel: az RKP belső harcainak következtében megbukott a Luka László – Ana Pauker vonal [lásd: Ana Pauker – Vasile Luca (Luka László) – Teohari Georgescu csoport], és vele együtt a vidéki hálózatuk is, amelynek Soós is tagja volt. – A szerk.]. Mi is beleestünk egy ilyen konflisos útjába, és a házat államosították. Akkor értesítettek minket, hogy két órát adnak, pakoljunk össze, két óra múlva jön egy teherautó, és elvisz az új lakásba. Meg sem mutatták, hová visznek. Teherautóba felpakoltak, nem tudom, hány munkás lehetett akkor [akik segítettek], nem emlékszem, mert gyerek voltam, és elvittek a Mátyás tér 19. szám alá, a Frunda-féle házba, Frunda György szenátor nagyapjának a házába, ahol üres volt egy szoba-konyha. Hogy a bútorokkal mit csináltak a szülők,

azt nem tudom, mert például egy zongora is volt. Valószínűleg eladták, nem tudom. Nagyrészt beépített szekrények voltak, de olyan, hogy fadarabok voltak. És ez mind ottmaradt. Akkor együtt volt a család, anya, apa, mi ketten plusz a nagymama, és egy szoba-konyhába úgy tettek be a házukból, hogy se víz, se vécé nem volt benn, és az udvaron lakott körülbelül harminc család. A fronton lakott négy család – kétszer három szoba összkomfortban –, és hátrafele mind ilyen szoba-konyhás lakások voltak. Az udvaron volt egy-egy vízvezetékcsap, és közös fa vécé. Kanalizált budi volt, de közös volt. Azt hiszem, hogy négy fürkése volt, és akkor be volt osztva, hogy az első öt családnak van egy budija, és a következő családnak van a kettes budija. Nem porcelán kagylós volt, hanem öntvény budi, ha jól emlékszem, még ülőkéje sem volt. Szóval rettenetes körülmények voltak. Mi meg voltunk szokva, hogy fürdőszoba és bidé... A konyhába nem volt bevezetve a víz. De nemcsak hogy szoba-konyha volt, még kamra sem volt. Mert a kamrában már [lakott] egy fiatalember és a felesége vagy élettársa, vagy mit tudom én, ki – a kamrában. Olyan volt, hogy oda befért egy ágy. A konyhában is aludtunk. Az valahogy úgy volt, hogy anyám, apám, nagyanyám aludt, azt hiszem, a szobában, és öcsémmel ketten a konyhában – mintha így rémlene. Jó pár évig éltünk ilyen körülmények között. Nagyanyám ott halt meg a szoba-konyhában [1956-ban].

Volt egy orvostanhallgató pasas, aki utolsó éves volt, ott lakott két szobában, kétszer hat méteres volt, plusz volt egy üveges veranda, az közös a szomszédal. És tudta, hogy úgyis kihelyezik, és akkor lejött, és úgymond, valamennyi lelépéspénzt kért, hogy formailag elcserélte velünk az ő lakását addig, amíg elmennek. És akkor beletelt vagy két hónap, amíg tényleg megkapta a kinevezését, és elment. És akkor elköltöztünk ebből a szoba-konyhás lakásból ebbe a nagy kétszobásba, ahol szintén nem volt víz. Mert a harmadik szoba, a konyha és a fürdőszoba már átesett egy másik családhoz. Nem volt tehát konyha, két szoba volt, és az egyikben volt egy kályha, és azon főztünk. Na és ők aztán elmentek, mi átköltöztünk. Amikor átköltöztünk a két nagyszobába, akkor már úgy volt, hogy a belső szobában aludt anyu, apu, és öcsémmel aludtunk a külső szobában. Aztán közben én megnősültem, öcsém megnősült, elmentünk otthonról. Anyámék vizet vezettek be, mindenfélét csináltak ott, az elcserélt lakással.

A lakók között abban az időben nem volt zsidózás, nem volt románózás, mert mindenki magyar volt az udvaron. Meg nem tudták, hogy zsidók vagyunk. Nem volt ellenségeskedés a családok között. Ott volt népbíró, népgyógyász az udvaron, de ő nem fontoskodott. Az úgy volt, hogy valaki dolgozott valahol, mit tudom én, akár szobafestő volt, és akkor a törvényszéken a rendes bírák mellett volt egy olyan hogy népbíró. Tehát kineveztek egy munkást, hogy jöjjön, és mondja el ő is a véleményét, képviselje a népet [lásd: népbíróságok, népbírák Romániában]. Egy ilyen ügyész [népbíró] lakott ott az udvarunkon, egy Szolga nevezetű. Elég békésen éltünk ott. Volt egy úgynevezett házirend, és volt egy hosszú járda. Na, azt a hosszú járdát akkoriban a rendőrök ellenőrizték, hogy le van seperve, a hótól le van tisztítva, le van szóva, nem csúszik satöbbi. Ez úgy volt beosztva, hogy minden héten más család rendezte. Egy évben sorra került tízszer, tizenkétszer egy család.

Több mint húsz évig laktunk ott: 1951-től, 1952-től, azt hiszem. És valamikor az 1970-es évek végén, vagy 1980-as évek elején lecserélték a lakást egy Kárpátok negyedi kétszobással. Úgyhogy most, amikor Frunda visszakapta a házát, akkor a lakóknak valahová biztosított lakást. De anyámékat már nem érintette, mert ők már a Kárpát negyedben laktak. Ez a története az államosításnak és kilakoltatásnak.

A Kárpátok sétányon, a sínektől errefele a harmadik blokkban [tömbházban] laktak anyámék. Akik a Kárpátok sétányon laktak, magánházba akartak költözni – egy államosított magánházba. Az meg blokklakás volt, a második emeleten, két óriási nagy szobás, konyhás. De ott már vízzel és teljes komforttal: konyha, fürdőszoba, volt benn víz, kagyló, mindenféle. Azt megcsináltatták.

A szülők kerestek munkahelyet, „Textila Mureș” [név] alatt volt akkor egy ilyen kisipari szövetkezet, ott anyám irodában dolgozott, tisztviselőnő volt, apám, mivel mérnök volt, volt egy festődéje is ennek a szövetkezetnek, és annak volt a vezetője egy ideig, utána pedig a bérelszámoló főnöke lett ugyanott, tehát soha fel nem használta igazán a vegyészmérnöki végzettségét.

Anyám olvasgatott, de a nagy-nagy olvasó az apám volt. Apu arról volt híres, hogy messziről ismerték a könyvtárosok [Maros]Vásárhelyen, mert a Kárpát negyedi könyvtárban, azt hiszem, kevés olyan könyv volt, amit apu ki nem vett volna, és nem olvasta volna el. De járt a rendes könyvtárba is, s aztán az ismerősöktől, ahol könyvek voltak, ott kölcsön szokott kérni. Amikor megnősültem, a feleségem könyvtárosnő volt, és aztán nem tudott apu kiszólni a száján egy olyan könyvcímet, amit meg ne szerzett volna, tehát falta a könyveket, nyolcvannyolc éves korában abszolút tiszta volt... [az elméje] Ha volt valami, amit meg akartam én csinálni, és emlékezőképpen mondtam apunak, hogy „Te, apu, mikor jövök ide, juttasd eszembe, hogy...”, s amikor bejöttem, az első az volt: „Te, amikor itt voltál, ezelőtt három nappal, azt mondtad, juttassam eszedbe azt, hogy így-úgy...” A keresztretjtvényt hozatták Magyarországról, azt a „Fülest” [1957 óta megjelenő magyar rejtvényújság. – A szerk.]. Az utolsó kockáig megkerítették mindent.

A szüleim, mondjam azt, hogy nagyon szerencsés helyzetben voltak, állami lakásban laktak, azt elcserélték egy nagyon szép két szoba összkomfortos Kárpát negyedi lakásra. Mindketten elég szép kort értek meg, anyu nyolcvankét évesen halt meg, apu nyolcvannyolc évesen, egy évben, mind a ketten 1990-ben. Szép csendes öregkor, hosszú nyugdíj. Televízióztak az utóbbi időben, olvastak, apu rengeteget olvasott. Apu volt a bevásárló, anyám inkább otthon ülő volt, ő vállalta el a takarítást, ezt-azt. Kosztot mindig én hoztam nekik, tehát főzés nem volt az utolsó tíz évben. Amíg dolgoztak, addig is kantinban ettünk, tehát megszoktuk azt, hogy kollektív étkezés. Megengedhető áron volt, és ez a pártkantin ott volt, ahol most van a Hotel Park, amit aztán most a [keleti román] ortodoxok megkaptak. Ott volt a pártkantin, háromfogásos ebéd volt mindennap, lehetett válogatni két-három menü között. És elég bőségesen adták, tehát azt, amit én elvittem nekik egy adagként, abból ők ketten ettek. Ilyen szempontból is olcsóbb volt. Nem voltak a szüleim vallásos zsidók, és a járcájton [jahrzeit] kívül ők sem tartottak semmit. Tehát szombat esti gyertyagyújtás [lásd: péntek esti gyertyagyújtás], ilyesmi nem volt. Amikor én elvittem őket autóval templomba, akkor eljöttek, de egyébként már az utolsó években nemigen jöttek. Apu kijárt ott a Kárpát negyed környékén, de hosszabb útra nem, hosszabb útra mindig el kellett vigyem autóval őket.

Én a zsidó iskolában [Gyulafehérváron] elvégeztem a négy elemi románul, s akkor a nagynénim beíratott az első évre a [Bolyai] Kollégiumba. De aztán elsős gimnazista koromban nekem szinte előlről kellett kezdeni az írást-olvasást, mert én románul végeztem az első négyet. Tehát akkor én meg kellett tanuljak magyarul írni, olvasni. S akkor a jegyeim nem voltak rosszak, de anyámék belátták, hogy jobb, hogyha mégis románul folytatom, és akkor így iratkoztam be aztán a Papiuba,

románul. Ez az én kérésem volt. Én románul gondolkoztam, románul számoltam, és akkor mindig fejben le kellett fordítsam. Most éppen úgy van például: nyilván azóta rengeteg idő eltelt, ma egy gyerek megkérdezi románul a telefonszámomat, akkor nem mondom egyből, hanem előbb elmondom magamban magyarul, és utána lefordítom románra. Akkor meg pont fordítva volt. Szóval ezért kellett aztán mégis visszamenjek román iskolába. A tanulmányaim során megkülönböztetést nem éreztem. Ez két dolognak köszönhető, egyrészt annak, hogy nem is tudták, hogy zsidó vagyok, a névből nem tűnt ki. A Papiuban inkább az tűnt fel, mondjuk, az osztálytársaknak, hogy miért nem járok én magyar iskolába Szántó Olivér névvel.

Egy érdekes dolog az volt, hogy akkor, amikor engem elvittek Bukarestbe, katonaorvosira, akkor az önéletrajzomba én beírtam ezt a nagybácsit, aki Olaszországban él. Nem volt senkink, egyszerűen nincsenek és nem voltak rokonaink a háború után. Olaszországban a Józsi bácsi, az megmenekült feleségestől, nekik gyerekük nem volt, azokkal leveleztünk egy darabig, utána a felesége értesített, hogy meghalt, 1965-ben. A levelezés nem volt probléma. Problémám nekem volt belőle, mert annak idején, akinek külföldi rokona volt, az a katonai főiskolára nem járhatott. Ott meg is írtam, hogy soha életemben vele nem találkoztam, levelezni apám levelezik vele, a leveleket én is olvasom, de más kapcsolatam vele nincs. Aztán egy bizonyos idő után, olyan négy-öt év után szépen beszámították nekem a katonaságot, de a főiskoláról engem kitettek. Hat év lett volna, orvosi. Aztán mondom, hogy ebből csak annyi hasznom volt, hogy tiszti ranggal leszereltek, a katonaságot beszámították. Itt elég jó állást kaptam a Sanepidnél [Sanepid – A román közegészségügyi intézet neve. – A szerk.], majdnem végig főasszisztensként működtem. Mit mondjak, nem azt mondom, hogy meg voltam elégedve a sorsommal, mert úgy éreztem, hogy többre vagyok képes, de hát ez van, vagyis ez volt.

IMSZ-tag és IMSZ-titkár voltam a Sanepidnél. Az ifjak kommunista szervezetének ez volt a rövidítése, hogy IMSZ, az Ifjú munkás Szövetség, románul Uniunea Tineretului Muncitor, UTC volt. És mint IMSZ-titkár, mikor már elértem a huszonvalamennyi évet itt a Sanepidnél – huszonhét-huszonkilenc, ilyesmi lehettem –, akkor beszerveztek a pártba. Tehát mint IMSZ-titkárt köteleztek, hogy párttag legyek, és az 1980-as évek elején párttitkárnak választottak a Sanepidnél, amíg megbukott ez az egész rendszer, egészen Ceaușescu bukásáig. Az nem volt probléma, hogy fiatalkoromban részt vettem egy cionista szervezetben. Össze kellett gyűjteni a tandíjakat. Megszervezni a kirándulásokat. Akkor meg kellett szervezni azt, hogy közmunkára embereket toborozni. Jártunk kukoricát szedni. Patronáltunk egy falut annak idején, úgy hívták, hogy Székelykál vagy Iszló, már nem emlékszem pontosan. Oda ki kellett járjunk, a falusiakkal felvenni a kapcsolatot, úgymond segíteni nekik. Akkor rendeztünk olyanokat, hogy futballmeccs meg majális. Szóval ilyen falu-város, paraszt-értelmiségi együttműködés. Körülbelül ezek voltak, mondjuk, a feladatok, aztán ünnepnapokon kidíszíteni az intézményt, lobogókat kitenni [Magyarországon társadalmi munkának hívták az ilyen típusú, felülről szervezett közösségi munkát, amilyenről Szántó Olivér beszél. – A szerk.].

Az intézet keretén belül volt egy faliújság. S akkor a faliújságot minden héten fel kellett újítani, tehát cikkeket kellett írni. Dicsőíteni Ceau Elvtársat, meg kitüntetni valamelyik kollégát, hogy milyen jó Elvtárs, és ehhez hasonló hülyeségeket. Mindenki írhatott. A párttitkár átnézte, és akkor lehetett csak kitenni. Az én feladatomban volt, hogy átszűrjem, de nem volt botrány soha, megengedett szövegek voltak. Másrészt pedig volt olyan, hogy azt mondták, hogy van egy nagygyűlés – mit tudom én, augusztus huszonharmadika táján [Románia 1944. augusztus 23-án

ugrott ki a háborúból. – A szerk.], a futballpályán –, a Sanepid kell tíz embert toborozzon, hogy menjen oda. Akkor azt mondtam, hogy rendben van, kijelöltem tíz embert, és találkozunk ott a futballpályán. Na, ott a futballpályán akkora tömeg volt, hogy vagy ott voltak, vagy nem voltak ott. Akkor tőlem megkérdezték, hogy hányan voltatok. Mondtam, hogy tízen. Közben nem láttam egyet sem, lehet, hogy egyedül voltam. Soha utána nem néztem. Vagy felvonuláson azt mondták, hogy a Sanepid kell vigyen három lozinkát [A román 'lozincă' szó fonetikusán magyarul, jelentése jelszó, jelmondat. – A szerk.], öt zászlót. S akkor ki kellett jelölni embereket, hogy kik viszik ezeket a lozinkákat és a zászlókat. Aztán mindig megkérdeztem, hogy ki az, aki akarja vinni. Tehát nem erőszakoltam soha senkit ilyen dolgokra.

A felvonulásokra megvoltak a pontos dátumok, hogy mikor kell kivonulni, s akkor volt egy Városi Szervező Bizottság, amelyik azt mondta, hogy az első felvonulók, mondjuk, az Augusztus 23 gyár dolgozói, a második csoport az Imatex, a harmadik a Combinat, a negyedik az Egészségügy, az ötödik nem tudom, mi. S akkor mi mindig az Egészségügy csoportba tartoztunk, ahová tartoztak az összes klinikák, Sanepid, gyógyszervállalat, azt hiszem, ennyi. S akkor azt mondták, hogy mi vagyunk a tizenharmadikok vagy huszonkettediek, és akkor meg volt jelölve a városban, hogy a tizenharmadik kockán mi állunk. Ez mind a főtéren volt. Előre kirajzolták krétával. De mondjuk, hogyha nagyon hátul voltunk, akkor a várakozási stációnk, teszem azt, mondjuk, a Kossuth utca volt. S akkor a Kossuth utcából, miután levonult az első tizenhét a Főtérré, – a Főtéren volt a tribün –, akkor szép lassan mi is végigmentünk a Főtéren, úgy sorban. Mit is kellett csinálni? Azt mondja a román, hogy „a scanda lozinci patriotice” [hazafias jelszavakat ütemesen kiáltani], például „Ceausescu, PCR” [Román Kommunista Párt]. Kivonuláskor az ordibálás általában az, amire emlékszem. Csak románul kiabáltunk. Valószínű, hogy a kezdet kezdetén lehetett magyarul is, mert valamikor az első titkár magyar volt, mégpedig Csupor Lajos, ő volt az első párttitkár. A második talán Bătagă elvtárs volt, a harmadik volt Veres elvtárs és így tovább. Akkor még nemigen voltam itthon, [Maros]Vásárhelyen, akkor Bukarestben voltam, de több mint valószínű, hogy magyarul is lehetett. Minden családtag a saját munkahelyén volt köteles kivonulni. Tehát ha véletlenül a feleség nem dolgozott, kivonulhatott a férjével. De az nem volt kötelező. Aztán persze volt, aki a gyermekeit is vitte, az sem volt kötelező.

Ezekre a felvonulásokra általában a gyülekezők mindig megkezdődtek olyan hét és nyolc óra között, és délig levonult mindenki, és utána volt a bizonyos majális, hogyha nyáron volt a kivonulás. Kivonultunk május elsején, augusztus huszonharmadikán, és talán november hetedikén [November 7. a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója volt, melyet megünnepeltek mindenhol a szocialista országokban. (A Szovjetunióban a legnagyobb állami ünnepnek számított, de 2004-ben ott is eltörölték.) Munkaszüneti nap volt. – A szerk.]. Azt hiszem, ez a három kivonulás volt, igen. November hetedike elég rázós volt, mert általában mindig rossz idő volt, de május elseje és az augusztus huszonharmadika után olyankor mindig a Somostetőn volt egy rendezvény vagy néptáncfesztivál vagy szavalókórus vagy ehhez hasonló dolog és sörözés, flekkenezés, mititejezés [A mititei vagy mici Romániában nagyon népszerű hosszúkás alakú sült húsgombóc, amelyet általában darált marha- vagy vegyes húsból sütnék, és fokhagymával, borssal fűszereznek. A szerb čevapčići román változata. – A szerk.]. Ezek az előadások már vegyesek voltak.

Különösen olyasmik voltak, hogy például ha valakit párttagnak akartak felvenni, ahhoz bizonyos feltételeket szabtak: hogy jó elvtárs legyen, hogy származása jó legyen, hogy valamit realizált az életében addig. Tehát olyan valaki, aki – mondjuk – példamutató magatartású. És azonkívül két-

három párttagot megkértek, hogy írjon véleményezést a kandidátusról, amit az akkori párttitkár átnézett, hogy az így is van. Az le kellett írja általában, hogy gyerekkortól ismerték egymást egészen a felnőttkorig. Akkor a második a felnőttkornak nem tudom, melyik szakaszán [kellett hogy ismerje], a harmadik, mondjuk, aki munkatársa volt, a negyedik – egy szomszéd vagy nem tudom –, az, aki a családot ismerte. Volt egy komisszió, amelyik ezek alapján eldöntötte, hogy „ezt az elvtársat felvesszük, vagy ezt az elvtársat nem vesszük fel”. És akkor a komisszió, miután ezt letárgyalta, akkor leadta magának az alapszervezetnek, tehát mindenkinek az intézetben, aki párttag volt. Azt úgy hívtuk, hogy havi pártgyűlés. Minden hónapban volt egy ilyen havi plenáris gyűlés, ahol minden tag részt vett, és akkor volt olyan napirendi pont, hogy X vagy Y elvtársat felvesszük, vagy nem vesszük fel a pártba. És akkor felolvastuk a javaslatokat, amiket kaptunk a különböző emberektől, és magának a bírónak a javaslatát, hogy igen vagy nem. Ha igen, miért igen, és ha nem, akkor miért nem. És akkor szavazás alá bocsátottuk a plénum előtt. És a plénum hagyta jóvá, vagy nem hagyta jóvá. Tehát amit a bíró döntött, az nem volt egy száz százalékos dolog, de 99,99 százalékos volt, mert ki merte akkor azt mondani a bíró ellen, hogy nem így van.

Annak idején minden egyes intézménynek volt egy úgynevezett szekus pasasa. Tudtuk azt, hogy ki a szekus. Ez nem volt kimondva, de azt mondták, hogy a Securitate részéről ez az elvtárs felel az intézetért. Ez az elvtárs volt az, aki minden héten vagy minden két hétben vagy mindennap vagy minden második nap, vagy fogalmam sincs, hogy volt, beült az igazgatóhoz, és akkor diskuráltak. Hogy mi volt ennek a diskurzusnak az előnye, azt nem tudom, csak utólag sült ki, hogy az én izraeli kimenetelem például ettől a szekustól függött. És megkérdezte az igazgatómat, hogy „Igazgató úr, ez az ember visszajön, vagy nem jön vissza?”. Akkor én még se megnősülve nem voltam, se gyerekünk nem volt. Ez a kirándulási kérelmezés az 1970-es években volt. És akkor ez a szekus kellett egy referátumot [ajánlatot] adjon az útlevélosztályra, hogy ez az ember mehet, vagy nem mehet. Ő vállalta a felelősséget, hogy én valóban visszajövök. Na most, ez a szekus nem vállalta a felelősséget, hogy én visszajövök, mert az igazgatóm azt mondta, hogy „Ez az ember vagy kinn marad, vagy nem marad kinn”. Nem azt mondta, hogy kinn marad, azt mondta, hogy ő nem tudja. Mert ő mondta, hogy felesége nincs, gyereke nincs, meg különösebb adósságai nincsenek az állammal szemben, kötelessége semmije nincs. Lehet, hogy kinn marad, nem tudom. Ezt magától az igazgatótól tudtam meg, miután őt leváltották, még a kommunista időben. Valamikor, amikor én már párttitkár voltam, ő már nem volt igazgató, és egy ilyen fehér asztalnál egyszer szóba került, és rákérdeztem én, hogy „Igaz, Sándor bátyám, hogy ezért nem tudtam én elmenni annak idején?”. Azt mondta, hogy „Igaz, hát mit hazudjak?”. Én tudtam, biztos voltam benne.

Egy pillanatig sem gondolkoztam úgy, hogy ott maradjak. Nem volt miért ott maradjak. Nekem itt megvolt mindenem. Úgy mindenem, hogy családom itt volt, tehát akkor minek menjek. Ott senkim nem volt, csak egy barátom. Itt biztos egzisztenciám volt, mert akkor nem rúgtak ki az állásból, mert egy állami intézményből akkor rúgtak ki, ha valamit csináltál: sikkasztottál, loptál, vagy mit tudom én, mit csináltál. Én tudtam azt, hogy nekem itt megvan a biztos állásom. Minek menjek el, minek keserítsem el anyámékat és így tovább.

Otthoni telefonlehallgatás nem volt, szó se róla. Az, hogy az intézetnek a telefonjait lehallgatták, az több mint valószínű, de az, hogy a mi telefonjainkat lehallgassák, annak nem volt semmi értelme – véleményem szerint. Nem voltunk mi olyan fontos emberek, hogy arra még erőt, időt pazaroljanak.

A baráti körömben olyan volt, hogy 1956 miatt kitették az egyetemről. Itt van például Brassai professzor, [Maros]Vásárhelynek egyik legelismertebb orvosprofesszora [Brassai Zoltán (sz. 1935), tanszékvezető egyetemi tanár a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen, 1998 óta az MTA tagja. – A szerk.]. Ő úgy úszta meg az egész dolgot, hogy talán szóbeli vagy írásbeli megrovásban részesült azért, mert fekete ruhában ment az egyetemre, mit tudom én, milyen előadásra, 1956 nem tudom, hányadikán. Ő aztán azt mondta, hogy nemcsak akkor vette fel ezt a fekete ruhát, hanem máskor is. Szóval abszolút nonszensz volt, de itt kirúghatták volna. Mert ott van például egy Cserni Zoltán nevű barátom – szegény, most már meghalt –, kitelepült Magyarországra. De őt például 1956-ban kitették, és három vagy négy évig kazánfűtő volt a cukorgyárnál, addig, amíg rehabilitálták, és visszakerült az orvosi egyetemre, és elvégezte aztán az orvosit. Valami banális kijelentést tett egy társaságban, és valaki besúgta, és az bőven elegendő volt arra, hogy kirúgják. Még szerencséje volt, hogy nem került börtönbe, mint ahogy rengeteg más.

A külföldi utazás úgy volt, hogy ez is egyeseknek [volt szabad] – mi voltunk a kettesek. Ketteseknek csak minden második évben volt szabad kimenni külföldre, útlevelünk nem volt. Az útlevelek ott voltak a rendőrségen. Minden második évben jogunk volt elmenni egy turistaútra, előre be kellett adni a kérést, előre meg kellett szervezni azt, hogy kapjunk valutát, és akkor, ha a rendőrség adott útlevelet, elmentél, és ha a rendőrség nem adott útlevelet, akkor nem mentél el két évente sem. Mi a feleségemmel általában két évente elmentünk, amíg nem volt autónk, addig vonattal, de csak Magyarországra. Miután autónk lett – 1972-ben vettük az 1003-as Daciát –, attól kezdve minden második évben elmentünk valahova. Így voltunk Kelet-Németországban [Németországot a második világháború befejeződése után a megszálló szövetséges hatalmak négy övezetre osztották föl. 1949-ben a három nyugati megszálló hatalom egyesítette saját megszállási övezeteit, és a nyugati zóna 10 tartományából létrehozták a Német Szövetségi Köztársaságot (NSZK, a köznapiban: Nyugat-Németország). Erre válaszul a Szovjetunió, szintén 1949-ben a saját megszállási övezetében lévő 5 tartományból létrehozta a Német Demokratikus Köztársaságot (NDK). Berlin, a főváros továbbra is négyhatalmi megszállás alatt maradt, keleti része lett az NDK fővárosa, az NSZK fővárosa pedig Bonn lett. Az NDK vezetése 1961-ben felhúzta a Kelet-Berlint Nyugat-Berlintől elválasztó ún. berlini falat, amely a megosztott Európa szimbóluma maradt 1989-ig. Az NDK-ban az 1990. márciusi választásokon az újonnan alakult jobboldali pártok győztek, és az újjáalakult tartományok októberben csatlakoztak a Német Szövetségi Köztársasághoz. Ezzel az NDK mint önálló állam megszűnt. – A szerk.], Csehszlovákiában, Magyarországon, Albániában, Bulgáriában, Lengyelországban. És aztán ezzel vége is. 1990 után, a fordulás után voltam Izraelben, a barátom hívott meg. Ott voltam vagy két hónapig, 1991-ben voltam Ausztriában. Akkor már lehetett menni, de mi már azért nem mentünk, mert akkor diagnosztizálták a rákot a feleségemnek, és akkor aztán Magyarországra jártunk az Onkológiai Intézetbe minden évben egyszer vagy kétszer.

Az 1970-es években kirándulásokkor minden második évben harminc napig el lehetett menni külföldre. Általában az utolsó napig ott maradtunk, tehát ha harminc napra engedtek, harminc napig ott ültünk. Mindig a legeslegutolsó nap jöttünk vissza, olyan nem volt, hogy hamarabb. A szabadság nekem azért nem volt probléma, mert voltak kötelező gárdák [Azaz ügyeleti szolgálat (románul: garda). – A szerk.], és a kötelező gárdanapokat én nem vettem ki, csak a szabadsághoz hozzácsapva. Tehát azt jelenti, hogy nekem mindig több mint harminc napom volt benn, a

feleségemnek pedig nem normál munkaideje volt. Tehát a nyolc óra kötelező volt, de minimálisan mindig legalább három-négy órát ráhúzott arra a kötelező órákra, és akkor ezeknek az óráknak a függvényében hosszabbítottuk meg a rendes szabadságot. A szálláshelyet meg az étkezést úgy oldottuk meg, mint a cigányok... sátorban. A Daciát megpakoltuk tartós hideg élelmiszerrel: elkezdve a konzervekig, rántás, cukor, olaj, rizs, liszt, gríz, minden volt, ilyen palackos gyorsfőző és sátor. És ahhoz képest, hogy mennyi pénzt viszel ki most – mert most annyi pénzt viszel ki, amennyi van –, akkor viszont azt mondták, hogy ez az maximum, ennyit beváltak. Az viszont úgy ki volt számítva, hogy ha nem mentél szállodába, még meg is maradt a pénzedből. Tehát nyugodtan bevásárolhattál, amire szükséged van, és még maradt pénzed. Tehát mi megengedtük magunknak azt, hogy kempingbe mentünk, tehát fizettük a helyet, amihez hozzájárult egy konyhai szolgáltatás. Tehát a kempingnek volt egy főzőkályhája, ivóvíze, tusolója, vécéje, és abszolút higiénias körülmények. Németországban vadkempingeztünk. Viszont ott Lipcse, Drezda, Berlin, ezen a részen, ott már rendes hivatalos kempingekben voltunk. Magyarországon szinte probléma nélkül éltünk, mert mindenhol volt ismerősünk, tehát ott még sátor sem kellett. Előre megbeszéltük, legtöbbször úgy mentünk, hogy Budapestre mentünk. Budapesten első unokatestvére volt ott a feleségemnek, most is ő van ott, ő a keresztfiam. Tehát ott laktunk, akkor még élt az én feleségemnek a keresztanyja, és teljes ellátást adtak Pesten. Pestről elmentünk a Balatonra, elmentünk Agárdra, a Velencei-tó partjára, elmentünk Egerbe, Pannonhalmára, Győrbe, Sopronba, Veszprémbe, mindenhova, de mindig úgy, hogy visszatértünk Pestre. Ezek olyan pár napos kirándulások voltak, és a bázis Budapest volt.

Óriási különbség volt megélhetési szempontból. Tehát mi láttuk Romániában a viszonyokat, átmentünk Magyarországra, azt mondtuk, hogy „Ti, magyarok, itt úgy éltek hozzánk képest, mint a Paradicsomban”. Na, mikor elmentünk Csehszlovákiába, akkor láttuk, hogy a csehek még jobban élnek. És akkor Csehszlovákiából elmentünk Németországba, és a németek még jobban éltek, mint a csehek, szóval ilyen nagy nívkülönbségek voltak. Hogy szólásszabadság szempontjából hogy álltak a csehek, németek, lengyelek, azt nem tudom. De Magyarországon például a kabarékban úgy kicsúfolták az akkori politikai vezetőket, Kádárt meg Grósz elvtársat, meg nem tudom, kik voltak ott fenn a polcon Magyarországon, hogy tátva maradt a szánk. Mi, ha ilyent kiejtettünk volna, a Duna-csatornánál ébredtünk volna fel másnap reggel [1949-ben kezdődött a Duna-csatorna építése. A munkások között nagyon sok politikai fogoly volt a kommunista börtönökből. 1955-ben beszüntették a munkálatokat, és csak 1975-ben indították újra, és 1984-ben fejezték be. A csatorna összeköti a Dunát (délen, Cernavodă városnál) a Fekete-tengerrel (Agigeánál, Constanța-tól délre), és közel 400 km-rel megrövidíti az utat Constanța felé. – A szerk.].

Megmondom, mi jutott eszembe, mikor elmentünk Csehszlovákiába. Az előtt való évben volt a nagy lerohanás, a prágai tavasz [lásd: Prágai tavasz (1968)], amikor a Vencel téren felgyújtotta magát az ifjú, és kitört a prágai forradalom, és akkor az orosz tankok bevonultak a magyarokkal együtt [1969. január 16-án történt, hogy az egyetemista Jan Palach (sz. 1948) Prága főterén, a Vencel téren, tiltakozásul a szovjet csapatok 1968. augusztusi bevonulása és a kommunista diktatúra ellen, fölgyújtotta magát. – A szerk.]. Amikor mi megszólaltunk magyarul a következő évben, valósággal kiutáltak. Bemegyünk Kassán egy üzletbe, és azt mondja a feleségem a kiszolgálónőnek, hogy „Adjon egy fehér kombinét”. Azt mondja a nő, hogy „Nincsen fehér kombiném, csak fekete, rózsaszínű, sárga” – mit tudom én, miket sorolt fel. Bemegyünk a második üzletbe, megint „Kérek egy fehér kombinét” – nagyon olcsó volt. Azt mondja a kiszolgálónő, hogy

„Nincs fehér kombiné”. Összefutok – véletlenül – egy debreceni rokonommal, és mondom neki, hogy „Te, nézd meg, nem lehet kapni egy fehér kombinét az üzletekben?”. Azt mondja: „Hogy kértétek?” Mondom, hogy magyarul, hogy fehér kombinét, hiszen tudnak magyarul Kassán. Azt mondja: „Ne kérjétek a fehér kombinét, ha fehér kombinét akarsz vásárolni. Mondd meg neki, hogy kérek szépen egy fekete vagy akármilyen színű kombinét, akkor odahozzák a fehér kombinét.” „Ne hülyéskedj – mondom –, Gábor!”, ez egy debreceni srác volt. Azt mondja: „Próbáld meg.” Bemegyünk. „Mit tetszik parancsolni?” – magyarul a kiszolgáló. Mondom neki, hogy a feleségem méretére van-e valamilyen fekete vagy valamilyen sötétebb árnyalatú színes kombiné. Azt mondja: „Nincs kérem, csak fehér.” „Csak fehér? Meg tetszik mutatni?” „Meg” – és kidobja a fehér kombinét. Na – mondom – válogass. Szóval akkor ez volt.

Mi akkor elmentünk Késmárkba [Kézmarok, ma Szlovákia]. És ezek a debreceni rokonok adtak egy késmárki címet, hogy nyugodtan menjünk oda egy öreg nénihez lakni, és mondjuk a néninek, hogy kora reggel kellene induljunk tovább, megvolt az útiterv minden napra. És elfogyott a butéliánkból [gázpalackból] a gáz, és pont vasárnap volt, és mindenhol zárva volt, szóval nem lehetett kicserélni. Az úgy van, hogy beadod az üreset, fizetsz, és kapsz egy teli butéliát. Azt mondja: „Nincsen semmi gond, nekem van egy plusz butéliám, itt hagyják az üreset és a pénzt, és vigyék el a butéliát.” El is vittük a butéliát, közben a néni jól átvert minket, egyrészt, hogy nem is volt teli egészen a butélia, másrészt, hogy eresztette a gázt. Ahogy levettük a kupakot, abban a pillanatban jött ki a gáz. Az a palack van most is meg, és csak úgy tudjuk használni, hogyha teletöltjük, és hogyha rácsavarjuk magát a rezsót, és lezárjuk az égőknek a csapjait. Úgyhogy még a néni is átrázott. Biztos szándékosan tette. Különben megmondta volna, hogy én odaadom, de hibás a butélia. Szóval, ahol csak lehetett, mindenhol kitoltak a magyarokkal. Pozsonyban például magyarul mikor beszéltünk a Vármúzeumban, ott egy őr volt, egy magyar öreg bácsika, nem tudom, mit kérdeztünk, azt mondta, hogy – elfordult egy kicsit – „Tetszik tudni, nekünk nem szabad magyarul beszélni most”. Valószínű, hogy államilag ki volt adva nekik, hogy nem szabad magyarul beszélni. A feleségem beszélt franciául velük. Minden második ember tudott franciául Csehszlovákiában. Lengyelországban németül tudtak, ott én is tudtam velük beszélni. Bulgáriában inkább oroszul, és én a gimnáziumban oroszul tanultam. Már abban az időben ezekben az országokban nagy önkiszolgáló üzletek voltak, tehát tulajdonképpen te csak azt kérdezted, hogy mibe kerül. De amikor a kassza leütötte, már le tudtad olvasni onnan, hogy mi mennyibe kerül, meg sem kellett kérdezzed, hogy mennyire vásároltál.

Én a karrierem kezdetétől a járványtani osztályon voltam asszisztens. Éveken keresztül, főleg az első periódusban, az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején nagy járványok voltak. És akkor ki kellett menni a járványgócokba járványellenes tevékenységet folytatni. Voltam betegeket felfedezni, különböző laboratóriumi vizsgálatra mintákat venni, vért venni, székletet, vizeletet, kórmintát, mindent, ami járvánnyal kapcsolatos. És [ezt] megszervezni. Sokszor volt úgy, hogy tíz, tizenkét emberrel voltam kint egy ilyen járványgócban, és én vezettem a járványellenes tevékenységet. Felosztottuk a falut szektorokra, mindenki kapott egy szektort, azt mindennap végig kellett járja ahhoz, hogy a betegeket idejében felfedezzük, hogy mentőt hívjunk, hogy beküldjük a fertőző klinikára. Akkor szerveztünk nagy oltási akciókat, amikor egész kollektivitásokat beoltottunk: iskolákat, óvodákat, üzemeket. Nagyobb járványgóc akkor, amikor a Magyar Autonóm Tartomány létezett még [lásd: Területi átszervezés Romániában 1952-ben], Sepsiszentgyörgy mellett volt egy Előpatak nevű helység, ott volt egy ilyen görög menekültkolónia,

és ott például egy nagy hepatitisjárvány ütött ki, ott voltunk hetekig. Akkor egy másik óriási járvány volt Parajdon, az tifuszárvány volt. [Szász]Régen mellett – a magyar nevét nem tudom a községnek, azt úgy hívták románul, hogy Frunzeni [magyarul Mezőharasztos, Marosvásárhelytől 43 km-re, északra] – ott volt kiütéses tifuszárvány, de úgy, hogy például a rendőrség, hadsereg segítségével teljesen lezártuk a falut, tehát se ki, se be oda nem léphetett senki. Mert a kiütéses tifusz a tetű által terjed, és elég sok tetves ember volt abban a faluban.

Nagyrészt falvakban törtek ki a járványok. A legnagyobb tifuszárvány, ami az 1950-es évek derekán volt, Vlăhița – ami Szentkeresztbánya – és Căpîlnița [Kápolnásfalun] volt. Abban a két faluban kétszázvalamennyi eset volt. Abban az időben oltás nemigen volt – ez tíz évvel a háború befejezte után. Elég mostoha körülmények voltak, a higiénia nem volt betartva. Például falun nem is volt bevezetve a víz a házba. Nem volt fürdőszoba, legtöbb helyen nem volt vécé sem, úgyhogy vécéproblémákkal kellett küzdeni. Legelőször azt [kellett szorgalmazni], hogy vécét ássanak a falusiak, főleg a Gyimesben. Amikor a Gyimesben volt a tifuszárvány, az klasszikus volt, hogy egy patakban a folyását követte az eseteknek a száma: kezdődött fent, és aztán úgy jött lefele. Tehát fenn felfedeztünk egy bacilusgazdát, aki ürítette a hastífusz kórokozót. Ott úgy volt, hogy le volt szúrva két karó, a két karón volt egy deszka – mint egy falusi pad –, és az rá volt építve a patakra, ott végezték a szükségüket. Azt a víz elvitte persze. A patak vizét használták ivásra, háztartási szükségletekre, mosogatásra, főzésre, mindenre. Itt aztán nagyon besegített a hadsereg. Tehát a hadsereg jött, lebombázta ezeket a patakokra épített alkalmi vécéket. Úgy hívták ezt a patakot, hogy Sötét-pataka, Gyimesközépleken, Lunca de Mijloc. Van olyan, hogy Lunca de Jos, Lunca de Sus és Lunca de Mijloc, ez a csángó vidék. Nyilvánvaló, hogy az elemi higiéniai szabályokat nem tartották be, és ez szinte tipikus volt majdnem minden tifuszárványra. Erről írtunk egy tudományos dolgozatot is. Aztán voltak más járványok is, volt skarlátjárvány, diftérijárvány, gyermekparalízis-járvány, az különböző helyeken volt.

A Sanepidnél volt még zsidó kollégám, Horváth Pali. Ő munkaegészség-tanos orvos volt. Még volt Székely Imre bácsi, Doktor Székely Imre. Ő az élelmiszer-egészségtanon dolgozott. Akkor ilyen félnormás zsidó orvosok, akik a Sanepidnél dolgoztak, még volt egy Steinmetz Jóska nevű, akkor akivel kollaboráltunk mint Sanepides, egy Révész nevű zsidó orvos volt a vérközpontban, de ezek aztán mind elmentek Izraelbe az 1970-es években.

Amit inkább megemlítenék, az volna, hogy én ugyanannál az íróasztalnál kezdtem és fejeztem be az aktivitásomat, csak a munkakönyvembe be van írva, hogy legalább tíz helyen dolgoztam. Tudniillik az úgy volt, hogy mindig megváltozott az intézménynek a neve. Egyszer volt Centrul Sanitar Antiepidemic [Egészségügyi Megelőzési Központ], akkor lett Inspectoratul de Sănătate Publică [Közegészségügyi Intézet], akkor lett Inspectoratul de Poliție Sanitară [Rendőrségi Egészségügyi Intézet], szóval millióegy ilyen változás történt, akkor mindig a táblát kitették a kapura, a munkakönyvembe pedig be volt írva, hogy „transferat de la Inspectoratul Sanitar la Centrul Sanitar Antiepidemic”. Szóval ilyen hülyeségek voltak. A céget a minisztériumi átszervezések alkalmával változtatták. Ahogy változott a minisztériumban a vezetőség, úgy változtatták az egész Sanepid-rendszert. Amikor egy kicsit kezdett, mondjuk, nyugatiasodni Románia is, akkor kezdtünk átvenni bizonyos törvényeket, módszereket, és ennek a függvényében változtak a feladatok is. Mert egy időben maga a Sanepid volt az operatív egység. Tehát járványok alkalmával megvoltak a területi kis sanepidek, és megvolt a megyei nagy Sanepid vagy tartományi Sanepid. Később szép lassan ezeket a feladatokat leosztották. A szórványos fertőző betegségeknek

a leküzdését, karantinálását satöbbit csinálni a körzetnek volt a kötelességük, és akkor a Sanepid ezt csak ellenőrizte, és kapta a jelentéseket. Lényegében akkor már volt idő arra is, hogy egy kicsit a tudománnyal is foglalkozzunk, tehát leírjunk bizonyos járványokat, tudományos dolgozatokat készítsünk, statisztikai adattárat vezessünk, grafikonokban ábrázoljuk a megyének a járványtani helyzetét, a halandóságot, születési arányszámokat. Volt a „Viața Medicală” [Orvosi Élet] folyóirat, orvosi havilap volt. Lehetett előfizetni is, de meg lehetett találni például a Megyei Egészségügyi Könyvtárban, ahol a feleségem volt könyvtáros. A tanulmányok nem voltak kötelezőek. A párt részéről nem szóltak bele. Volt Marosvásárhelyen is talán az Akadémiának egy könyvkiadó részlege, ahol megjelenhettek ezek a dolgozatok. És időnként az OMS, azaz „Organizația Mondială a Sănătății” [Egészségügyi Világszervezet (WHO)] adott bizonyos feladatokat, például hogy leírjunk bizonyos járványtani adatokat.

Aztán volt személyzeti csökkentés az évek folyamán. Volt durva elbocsátási akció is, ezeket hál' istennek, megúsztam, probléma nem volt. A feleségem viszont ott könyvtáros volt, egyszerűen megszüntették a posztját. Ilyenek voltak, hogy kollégákat elbocsátottak, kihelyezték jobbra, balra őket. A személyzetcsökkentés oka az volt, hogy azt mondták, a Sanepid a száz nem tudom, hány emberből el kell bocsásson húszat. Hogy kit bocsátottak el, az inkább arra ment, hogy kinek volt szép szeme, és kinek nem volt szép szeme..., szóval a kapcsolatok, persze. Ez abszolút az igazgatótól is függött, meg az osztályfőnöktől is függött. Tehát különböző osztályok voltak, minden osztálynak volt egy osztályfőnöke, és akkor annak ki volt adva, hogy na, a te tíz emberedből kettőt ki kell tenni. És akkor persze hogy a gyengébbeket választotta, vagy azt, aki éppen nem tetszett neki. Aztán ebbe beleszólt a szakszervezet, az utolsó pontot és az aláírást az igazgató csinálta a párttitkárral. Mivel én párttitkár voltam ott évekig, mondjuk, engem ott nem érintett ez a leépítés, a feleségem akkor már nem a Sanepidnél dolgozott, hanem az Egészségügyi Igazgatóságon, könyvtáros volt. Abba, hogy kiket építsünk le, mint párttitkár én abba a dologba nem szóltam bele, azt mondtam, hogy azt döntsék el a kompetensek, én egyetértek velük.

Aztán voltak a kötelező jelentések, heti, havi, a fertőző betegségek be vannak osztva csoportokba, tehát A csoport, B csoport, a fontosságuk szerint, gyakoriságuk szerint. Ez egy olyan folyamat volt, hogy egyszer az egészségügyi rendszernek alapja egy – ezt csak románul tudom mondani – „Punct Sanitar” [Egészségügyi Pont]. A Punct Sanitar volt a legkisebb egység, ehhez tartozott egy bizonyos körzeti rendelő, ami már olyan falvakban volt, ahol néptanács is volt. Akkor több falunak és egy bizonyos területnek volt az úgymond rajonja. A rajonnak volt Sanepidje, és több rajon tartozott a tartományhoz vagy a megyéhez, és akkor a jelentések jöttek alulról felfele egészen a Sanepidig. A Sanepid viszont tovább kellett jelentse egy részét a Megyei Igazgatóságnak, más részét pedig direkt Bukarestbe, a minisztériumnak. A minisztérium aztán jelentette az Ombudsmannak. Ez egy nagyon jól megszervezett jelentési forma volt, szóval ott nagyon pontosan kellett tájékoztatni a felsőbb szerveket. De nem csak a betegségek kellett jelenteni, hanem például a kórházi belső fertőzéseket. A kórházi belső fertőzések azok a fertőzések, amelyeket ott benn szerez a beteg. Tehát, mondjuk, bement egy veseműtetre, és valamilyen kórokozóval felülfertőződött, az már kórházi belső fertőzés volt. Ezeket nagyon szigorúan ellenőrizte a Sanepid, ezeket jelenteni kellett, persze a kórházak mindig letagadták, és ebből egy csomó nézeteltérés volt a két szerv között.

Most már odajutottunk, hogy amikor én nyugdíjba készültem, már akkor számítógépes nyilvántartást vezettek be, ami az oltást illeti, a Járványtani Osztályon. De ugyanilyen

számítógépes nyilvántartás van most már minden osztályon. Tehát tudják azt, hogy Maros megyének a legkisebb falujában hány kocsmá van, kié, van engedélye, nincs engedélye, milyen feltételeket szabtak, mikor jár le annak a határideje, mikor planifikálják [tervezik] őket ellenőrzésre satöbbi. Ugyanez beindult úgy 1992-1993-ban a járványtanra is. Ezt meg kellett tanulni, meg kellett szokni.

A kitüntetések nagyon furcsa alapon kerültek az emberekhez. Mert volt olyan – úgymond „abonáns” [bérlettulajdonos] – az intézetben, aki minden évben kapott valamilyen kitüntetést. Úgy kapta a kitüntetéseket, mintha bérlete lenne rá, évente kitüntették. Általában az ilyen fennforgó, törtető személy volt, és akkor ő ezt kikövetelte magának. Az évek folyamán, nekem összesen három vagy négy kitüntetésem volt: „Evidențiat în Munca Medico-Sanitară” [Egészségügyi Tevékenységekben Kitüntetett], akkor „Meritul Sanitar” [Egészségügyi Érdem] – nem tudom, milyen fokozat, akkor „Merită Deosebită în Colectivizarea Agriculturii” [Kiváló Érdem a Mezőgazdaság Kollektivizálásában]. Ehhez például ki kellett menni falura, és meggyőzni a falusiakat, hogy lépjenek be a kollektívbe [lásd: kollektív Romániában]. Aztán valaki javasolta, hogy X vagy Y kapjon egy ilyen kitüntetést. Akkor volt egy komisszió, amelyik összeült, és azt mondta, hogy ennek adunk, ennek nem adunk. Ez általában úgy volt, hogy aki bármilyen politikai funkciót csinált még a szakmája mellett, mondjuk, pluszmunkát, azoknak adták inkább a kitüntetéseket. Én akkor kaptam a magasabb kitüntetést, a „Meritul Sanitar”-t, amikor párttitkár voltam. Ennek is van egy háttere, hogy kaptam meg. Az egészségügyi pártbizottságnak az egyik titkárnője, István Felícia családi barátunk volt. Azt mondta, hogy „Olinak nincsen ilyen kitüntetése, adjunk neki is egyet”. Na, aztán így kaptam ezt meg. A kitüntetés átadása úgy volt, hogy akkor volt egy plenáris ülés – az intézetnek szinte hetven százaléka párttag volt –, és jött egy kiküldött magasabb helyről, és hoztak kitüntetést, és akkor egy ilyen alkalommal tartott egy szpícsét, hogy „Na, ez az elvtárs megérdemli, na most kitüntetjük”.

Munkakönyv szerint 1953. február tizenhetedikétől 1996 januárjáig a Sanepidnél, 2000-ig pedig a [z egészségügyi] technikumban dolgoztam. Tanítottam is járványtant, közegészségtant. Valamikor az 1980-as években kezdtem el tanítani, kisebb-nagyobb kihagyásokkal – az mindig attól függött, hogy az iskolai programban volt-e közegészségtanász, közegészségtani osztály, mert ha nem volt közegészségtani osztály, csak általános asszisztensi osztály, akkor nem jött ki az egy katedrád vagy egy fél katedrád. Én általában egy fél katedrát szoktam elvállalni a Sanepid-beli munkám mellett. Amikor a Sanepidnél nyugdíjba mentem, akkor már egész katedrával mentem át, vagy úgy, hogy fél katedra volt az Állami Egészségügyi Technikumban, és fél katedrát vállaltam a Davila Egészségügyi Posztliceális Iskolában. Ez a Carol Davila egy akkreditált, de tandíjas iskola volt. A Gheorghe Marinescu Egészségügyi Posztliceális Iskola állami volt, az ingyenes volt. Én mindkét helyen tanítottam. Ez sajnos órabéres fizetéssel ment, tehát nem munkakönyves, és éppen ezért nekem úgy kalkulálták át azt, hogy én 2000-ben mentem el nyugdíjba, belevették az 1996-os nyugdíjszámítást.

A tanítás olyan volt, hogy volt elméleti előadás, és volt gyakorlat járványtanból és közegészségtanból. Ezek mind érettségizett emberek voltak, csomó felnőtt volt, főleg a Davilában, családostok, gyerekes anyák satöbbi. De végig kellett menni [a tananyagban] az összes Sanepides osztályokon, élelmiszer-egészségtan, környezet-egészségtan, munkaegészségtan, járványtan. Azonkívül meg kellett csinálni a kötelező klinikai gyakorlatokat is, amit részben én csináltam velük, részben pedig általános asszisztensit végzett oktató, közorvos. A kollégákkal nem volt probléma

egész életemben. Jó kollégák voltunk, jó haverek voltunk, nagyokat buliztunk, főleg fiatalkoromban.

Abban az időben szinte minden ünnepkor ott voltam a templomban, nagyünnepekkor. Hanuka, a hosszúnapi [Jom Kipur] minden alkalommal [meg lett ünnepeve]. Inkább a hagyomány iránti tisztelet miatt mentem a zsinagógába, a nagyszülők, szülők [iránti tiszteletből], akik betartották. Próbáltuk mi is, az öcsém valószínű, hogy betartotta, mert ő inkább olyan típus volt, aki alkalmazkodik a régi szokásokhoz. Nem börtöltem, én nem voltam vallásos, otthonról sem láttam azt. Anyuék talán börtöltek. Így öregkoromban, mondhatnám, hogy majdnem börtöltem, de nem mondhatni azt, hogy betartottam ezeket a szabályokat. Mondjuk, hogy nem ettem, de azért ittam vizet, és cigarettáztam például. A gyerekkoromra nem emlékszem, hogy börtöltem volna.

Moses Rosen rabbinak az volt a szokása, hogy Hanuka alkalmával bejárta az egész országot [Rosen asszony nevezte el ezt a körutat Hanukiádának, magyarosan Hanuka-járásnak. Az 1970-es évektől a Főrabbi Hanuka alkalmával sorra meglátogatta a romániai hitközségeket. – A szerk.]. Erre az alkalomra persze hogy a hitközség mozgósított. Ezek például olyan kellemetlen emlékek, mert órákat kellett várni, amíg megérkezett a rabbi. Mondjuk, megértettük, hogy voltak bizonyos meteorológiai feltételek, hogy köd volt, hó volt, ez volt, az volt – hát decemberben szokott lenni. De azt úgy kellett volna megszervezni, hogy valamikor este megérkezik a rabbi, fektessék, altassák, etessék satöbbi, és akkor másnap tudjuk azt, hogy itt van a városban, és tizenkettőre meghirdetjük a találkát. De soha elő nem fordult, hogy ne kelljen órákat várni a rabbira. Volt olyan eset, hogy mi vártunk négy vagy öt órát például, és akkor azt mondtuk, hogy „egy meg a fene, megyünk haza”. Mire megjött volna, addigra eléggé kiürült a zsinagóga. Szóval eléggé kellemetlen helyzetek alakultak ki. Rengeteg ember elment. És akkor mindig hozott egy kórust, vagy a bukaresti zsidó kórust, vagy a kolozsvári kórust. Miután meghalt – persze azután is rendezték a Hanuka ünnepséget –, akkor inkább a kolozsváriak jönnek. De a legutolsón [2005-ben] már nem a kolozsváriak jöttek, hanem itt, a Művészeti Líceumnak a diákjai.

Az 1960-as, 1970-es években, Scheiner Aladár [Scheiner Júlia férje, a Centropa vele is készített interjút. – A szerk.] idejében már volt ez a szokás a hitközségnél, hogy például szédervacsorát szerveztek, mint ahogy most is. Scheiner előtt még volt valaki, az nem jut eszembe, hogy ki volt, Scheiner után jött Sauber [Sauber Bernátról van szó, a Centropa vele is készített interjút. – A szerk.]. Scheiner idejében apám szedte a tagdíjat a hitközségnél, tehát ő is ott dolgozott egy darabig. Apám segélyezett zsidó volt. Minden hónapban kaptak anyámmal együtt – kisnyugdíjasok voltak – segélycsomagokat, és lehet, hogy ennek keretében felkérték, hogy segítsen. Azt tudom, hogy ő szedte a pénzt. Annak idején valaki más volt a raktárnok, lehet, hogy pont ez a bácsika, aki Csernovicból jött, Margulies [Carol Margulies, a Centropa vele is készített interjút. – A szerk.]. Sauber idejében már nem dolgozott apám, lehet, hogy közben meg is halt. 1990-ben halt meg, de 1990-ben már, azt hiszem, Sauber volt. De akkor már csak a csomagokért szokott elmenni, illetve legtöbbször én vittem el haza a csomagokat. Az öcsém is segélyezett zsidó, ő is kapja a csomagokat, mert a nyugdíja nem éri el azt a bizonyos plafont. És ennek fejében jár imádkozni.

A tagok jártak be a hitközséghez fizetni, ő [a tagdíjbeszedő] nem járt házalni. Most is úgy van egyébként, hogy senki nem jár ki a családokhoz inkasszálni, hanem általában én mindig év elején kifizetem a járandóságokat, megveszem ősszel a naptárat, és Pészahra megrendelem a pászkát. Ennyi az én aktivitásom. Plusz az, hogy ünnepekkor elmegyek, vagy amikor értesítenek, hogy – mit tudom én – holokauszt-megemlékezés van, vagy nincs elég ember ahhoz, hogy egy ígét

mondjanak, vagy temetőbe megkérnek, hogy menjek fel. Ilyen helyre el szoktam menni, hogy segítsen ki őket. Kivéve a hétvégeket, amikor... Ők most már tudják, hogy hétvégeken rám nem lehet számítani.

Az, aki párttag volt, nem mehetett templomba. Szóval nem is, hogy nem mehetett, félt elmenni a templomba. Nem mondom neveteket... mert ez ilyen besúgásnak számít. Én elmentem a templomba az ünnepek alkalmával. A hitközségi hozzájárulást – abban az időben én is párttag voltam, és párttitkár a Sanepidnél – a zsidó nevemen fizettem ki. Tehát ezt meg lehetett oldani úgy, hogyha véletlenül a szeku [Securitate] utánanézett volna, hacsak a hitközség ki nem adta azt, hogy én, David Almelah Avram-Ichok Ben Eisig Halevi, az Szántó Olivér. Ha én most véletlenül meghalok, akkor azt mondom, hogy a sírkövembe ne írják [véssék], csak a Dávidot... Ilyen néven szerepelt a hitközségi hozzájárulás, és ezt anyámék fizették. Szóval anyáméknak kifizettem, és mikor apu ment fizetni az övét, akkor kifizette az enyémet és az öcsémét is. Mindenki olyan néven fizette, ahogy akarta, de általában a párttagok azért a zsidó nevükön fizették.

Az 1960–1970-es évekre nem emlékszem, hogy szerveztek-e széderestét. Lehet, hogy azért nem emlékszem, mert nem jártam. Nem volt az a megszervezett telefonos értesítőhálózat, ami megvan most. Tehát lehet, hogy nem is tudtam róla. Amikor értesítettek, azt tudom biztosan, az az volt, amikor jött Moses Rosen, akkor aztán az egész városban kikürtölték. És a hosszúnapot megtudtam a naptárból. Tehát ez a két nap volt, amikor én elmentem a templomba. Széderestékre én nem jártam. A széderestére legelőször, gondolom, az 1990-es évek után mentünk. Lehet, hogy csak akkor szerveztek, nem tudom, abszolút nem ugrik be az, hogy akár apám is járt volna, mert arra csak emlékeznék. A feleségem hol jött, hol nem jött. 1990 után, mikor voltak ezek a széderesték, még élt, addig jött. Nem mondhatom azt például, hogy ő minden vasárnap elment a református templomba. Volt, amikor elkísértem, volt, amikor nem kísértem el. Mert az nekem igen sűrű lett volna, hogy minden vasárnap elmenjek, inkább kimentem a Víkend-telepre, jobbra, balra... Ilyen gond azért nem volt közöttünk, hogy „Na most én elmegyek a templomba, te jössz vagy nem jössz templomba?”.

A szüleim, amíg mozgásképesek voltak, addig mentek a zsinagógába. A felszabadulás után ebben a templomban még annyi zsidó volt, hogy a nők felmentek az emeletre. És akkor ott a kendő kötelező volt [lásd: páróka], tehát anyám biztos kötött kendőt. Aztán később a zsidóság nagy része kivándorolt... Most a nők, mondjuk, egyik felén ülnek a templom földszintjén, a másik felén ülnek a férfiak, van, aki kendőben van, van, aki nincs kendőben. Szóval ez a szokás, mondjam azt, hogy már nem olyan kötelező. Szinte mondhatnám azt, hogy [Maros]Vásárhelyen ortodox zsidó, azt hiszem, nincs is. Ezek általában inkább neológ zsidók. Az, hogy kóser háztartás legyen [Maros]Vásárhelyen...? Esetleg ennek a kicsi csernovici bácsinak [Carol Marguliesnak], esetleg. Mert látom, hogyan imádkozik. Meg olyan jól imádkozik például Mármor bácsi is, de tudomásom szerint ők sem kóserek. Nincsen sakter, nincsen rituális vágó sem.

A háború után közvetlenül, még emlékszem, hogy valaki mesélte, hogy akkor volt egy rabbi is [Maros]Vásárhelyen. Volt sakter is, és nagyon sokáig Dicsőből [Dicsőszentmártonról], [Maros]Ludasról, valahonnan minden héten egyszer jött egy sakter. És akkor a hitközségnél még Ceaușescu idejében is lehetett kapni marhahúst, egy héten egyszer. Annyit nem vehettél, amennyit akartál. Ki volt kötve, hogy mennyit vehetsz, de az bőven elég volt. Konkrét kilókat nem tudnék mondani, annyit tudok, hogy például egy-két kilót biztos vettem, és azt két családnak.

Tehát anyu, apu és a feleségem meg én. Azt, hogy sakter meddig volt, nem tudnám megmondani, de azt igen, hogy az 1980-as években mi még vettük a húst. A hitközség értesített, hogy ekkor vagy akkor lehet menni a húsért, mert jön a sakter, mennyi kell? Talán valami ilyesmi volt, hogy lehetett iratkozni. Úgy emlékszem, hogy telefonon értesítettek. Ez hivatalosan meg volt engedve. Azt hiszem, a hitközség úgy rendezte el, hogy a zsidó ember nem ehetik, csak marhahúst, a marhának csak az első részéből [lásd: négylábúak kóser részei], és akkor erre kapott engedélyt, hogy a vágóhídon maga a sakter vágta le a marhát, vagy ő trancsírozta fel. Ezt már nem tudom pontosan, hogy történt. Magáért a húsért mindig én mentem autóval, mert anyámék akkor már nemigen jártak ki. Aztán azt én vállaltam, mert nálunk gyerek nem volt, öcsém dolgozott, két gyerek, problémás volt, messze lakott, Meggyesfalván abban az időben. Anyámék a Kárpát negyedben, szóval elég közel hozzánk.

Az 1950-es évek elején a kicsi ortodox templomra emlékszem, ami az Iskola utcában működött, amit lebontottak. Arra emlékszem, hogy oda ilyen klasszikus öltözékben járó pájszlis [pajeszos], kaftános, keménykalapos zsidó bácsikák jártak, de nem volt sok belőlük [Valószínűleg haszid zsidókról van szó. Lásd: haszid öltözk. – A szerk.]. Amire emlékszem az 1950-es évekig, tehát 1945 és 1950 között tehát, az, amikor már hazajöttek a zsidók Auschwitzból, akkor szinte megtelt az Iskola utcai zsinagóga. Az a másik, amelyik épült a Knöpfer Vilmos utcában, azt mondták, hogy az lesz a neológ templom – ha én jól emlékszem –, azt a hitközség, ha jól emlékszem, raktárnak használta egy darabig, és ott is volt az iroda. Később költöztették át, miután kiadták azt bérbe.

A feleségemmel, Balás Évával 1957-ben ismerkedtem meg, egykorúak voltunk. Volt egy szakszervezeti könyvtár, és ő már akkor rajongott a könyvekért, és elvállaltuk, hogy rendbe tesszük a könyvtárat. Ez volt valamikor 1957 őszén, és akkor 1957 szilveszterén együtt szilvesztereztünk, és akkor 1959-ig udvaroltam neki, majd 1959-ben elvettem feleségül. Nem volt probléma vagy akadály számára, hogy zsidó vagyok. Annyiban egyeztünk csupán meg, hogy nem tartunk egyházi esküvőt, csak polgári esküvőt, tehát Isten előtt nem voltunk házasok, csak államilag. De soha ilyen probléma, hogy te református vagy, vagy te zsidó vagy, közöttünk ilyen nem volt. Gyerek nem lett, tehát ilyen szempontból nem volt miért nézeteltérésünk legyen, a két család abszolút nem problémázott. Az ő szülei nem akadékoskodtak, örvideni, biztos soha nem örvidtek, de különösebben nem mutatták ki. Az én szüleim abszolút felvilágosodottabb családból származtak, ott abszolút probléma nem volt. Annál is inkább, hogyha már mi nem mentünk Izraelbe, azzal ők kellett számítsanak, hogy én nem kapok zsidó feleséget magamnak, mert nincs, mert nem volt. Mi voltunk öcsémmel az egész családi ágra visszamenőleg azok, akiknek nem zsidó feleségük volt. Tehát mi voltunk az elsők, akik, mondjuk, ezt az örök hagyományt megszegtük. Senki a szülőktől visszamenőleg nem házasodott vegyes házasságba, tehát mindenki zsidó volt. Ez általános szokás volt, hogy a zsidó csak zsidót vett el, voltak kivételek, nem mondom, hogy nem voltak, de általában az, aki zsidóhoz ment, vagy aki zsidó feleséget vett, ott már voltak olyanok, hogy kitértek. Tehát vagy a feleség tért zsidónak, vagy a férj keresztelkedett ki, de ez inkább a régebbi időben volt divatban. A mostani vegyes házasságoknál megmaradt mindenki a saját vallásában – legalábbis tudomásom szerint így van.

A feleségem nyárádszeredai származású, de Medgyesen született, oda költöztek a szülők. 1940-ben, mikor volt a bécsi döntés [lásd: második bécsi döntés], akkor hazaköltöztek [Nyárádszeredába] [Nyárádszereda – kisközség volt Maros-Torda vm.-ben, 1891-ben 1000, 1910-ben 1500 lakossal (járási szolgabírói hivatal, járásbíróság). Trianont követően Romániához került (a

második bécsi döntéssel átmenetileg ismét visszakerült Magyarországhoz). – A szerk.]. Itt [Marosvásárhelyen] az Unirea Líceumban érettségizett, és akkor Bukarestbe felvételizett sikeresen a „Mașini Construcție” Egyetemre. Az első éven tébécét kapott, és a szülei nem engedték vissza. És akkor technikai rajzoló [műszaki rajzoló] volt egy darabig, később könyvtáros volt, és mint könyvtáros ment nyugdíjba, körülbelül 1988-ban. A feleségem nem volt párttag. Őt nem kényszerítették. Mikor kivénült az úgynevezett IMSZ-ségből, nem kért a párttagság ilyent. Ő minden kultúra iránt érdeklődött, mert egy autodidakta volt, jól beszélt angolul, franciául, németül, románul, magyarul. Zene, irodalom, mitológia, minden érdekelt. A könyvtárat nagyjából inkább az ő hatására vásároltuk meg, és a külföldi portyáink [alkalmával] – mint mondtam, minden második évben elmentünk valahová – ott sem maga a város érdekelte, hanem inkább a benne levő múzeumok, képtárak, templomok. Tehát inkább a kulturális szépségét nézte annak a helységnek, ahová mentünk.

A feleségem csendes volt, általában az intelligens nőknek az összes tulajdonságait örökölte. Soha nézeteltérés közöttünk nem volt. Közösén döntöttünk el szinte mindent, azt, hogy belemásztunk lakásépítésbe, kölcsönt vettünk fel. Mondjuk, az egyetlen dolog, amihez ő nem járult hozzá, az az autóvásárlás volt, mert azt anyámék eladtak egy házat, és azt háromfelé osztottuk, anyuék, öcsémék és köztem, és akkor én megvettem az autót.

Szombaton nem gyújtottunk gyertyát, hanem van egy olyan szokás a zsidóknál – amire még emlékszem, és azt betartom –, hogy a közeli hozzátartozók halálának az évfordulóján van az a bizonyos járcájt [lásd: jahrzeit]. Azt úgy oldottuk meg, hogy olyankor mindig meggyújtottunk egy kicsi villanykörtét, és az ott égett huszonnégy órán keresztül. Később volt ilyen díszkörte: 1990-ben, mikor kimentem Izraelbe, akkor hoztam egy ilyen járcájtégőt, ami direkt járcájtégő, és azt használom azóta. És az az érdekes, hogy nem esik egybe a halál évfordulója a mi naptárunk szerint a zsidó naptárral. Tehát, Ádár nem tudom, hányadika, az nem jelenti azt, hogy a mi naptárunk szerint mindig ugyanarra a napra esik. Mintha úgy láttam volna én annak idején a szüleimnél, hogy csak anya, apa és testvérek után szoktak járcájtot tartani, és ezt a szokást vezettem be én is. Nagyszülők után talán nem szokás, de nem vagyok benne biztos. Akkor, amikor anyu, apu és a feleségem meghalt, akkor hat hétig nem borotválkoztam, ezt betartottam. Háromszor növeltem szakállat hat hétig, igen. De nem vallásos alapon, hanem inkább hagyományból. Az öcsém például nem. Van a templomozások alkalmával mázkir [Az elhaltak nevének fölemlítése az ünnepi istentiszteleteken. – A szerk.], és olyankor szoktam elmenni én a templomba. Tehát van hosszúnapi [Jom Kipur], és akkor [előtte] kijelentik, hogy „mázkir holnap tizenkét órákor”. Akkor másnap tizenkét órákor elmegyek mázkirra, akkor imádkozom. Most mikor volt a [maros]vásárhelyi holokauszt-megemlékezés, akkor én nem voltam itthon, talán Pókában voltunk vagy Magyarországon, már nem emlékszem, és az öcsém bemondta ott, hogy Auschwitzban a nagymamánk halt meg, és akkor azt ott felolvasták. A feleségem után nem tartok járcájtot. Ő református volt, a reformátusok még gyertyát sem gyújtanak a temetőben. Úgy szoktuk csinálni, hogy felmegyünk a születésnapján, halálozási napján, névnapján [a temetőbe].

Amikor összeházasodtunk 1959-ben, hat évig külön laktunk, tehát mindenki a saját kuckójában. Én anyáméknál, ő az ő szüleinél. Hat éven keresztül azért nem kaptunk lakást, mert azt mondták, hogy előbb a családosok kapnak. A Városházán volt egy lakáshivatal, ami tudta azt, hogy ebben az évben lesz – mit tudom én – száz lakás. Akkor azt mondták, hogy ez a vállalat ennyi pénzzel járult hozzá, a másik annyival, és akkor fenntartottak bizonyos százalékot, amit odaadtak olyan

intézménynek, amelyik nem produktív vállalat volt: tervezőintézet, Sanepid, kórház, ez-az. A Sanepid nem volt termelőintézmény, így évente kapott egy, esetleg két lakást. De volt úgy, hogy két-három évig nem kapott egyáltalán lakást. És akkor mindig valamelyik olyan család kapta, ahol egy gyerek, két gyerek, három gyerek volt. És abban az időben épültek – mondjuk – ezek a jobb lakások, amikor már tényleg mindenki megkapta a lakást. Tehát az, aki kapott egy nagyobb lakást, az leadta az ő lakását, tehát azt valaki megkapta. Tehát megoldódott körülbelül tizenöt vagy húsz lakásprobléma az intézetnél, amire mi sorra kerültünk. Amikor mi sorra kerültünk, akkor pechünkre az Adyt építették, tehát oda kaptunk. Az öcsém például évekig Meggyesfalván lakott, abban a negyedben. Aztán nekik is úgy sikerült, hogy leadták azt a lakást, és kaptak a Kárpát negyedben egy másik lakást.

Hat év után kaptunk egy kétszobás lakást az Ady negyedben – hármas komfortot [A hétköznapi szóhasználatban ez a minőségileg leggyengébb fokozatot jelenti: kényelmetlen, apró konyhás, kis fürdőszobás lakást; a kettes komfort ennél jobb, a legjobb értelemszerűen tehát az egyes komfort, de még ezt is felülmúlja a „luxusos egyes komfort”. – A szerk.] –, ott tartózkodtunk, azt hiszem, egy vagy két évet, akkor megint kapott a Sanepid egy lakást, szintén az Ady negyedben, kettes komfortot, akkor azt adták ide. És akkor épült ez a negyed, itt fenn [A Cornișa lakónegyedről van szó. – A szerk.]. És akkor kezdtek betelepíteni rengeteg cigányt az Ady negyedbe. Nagyon lezüllött a negyed, főleg az volt a baj, hogy nagyon rossz fizetők voltak, és akkor elzárták a kazánban a meleg vizet, és akkor nem volt meleg vizünk. Szóval embertelen körülmények kezdtek kialakulni ott, és akkor megkötöttük a szerződést erre a lakásra, amit 1978 májusában adtak át, és be is költöztünk, azóta itt lakom. Ez egy háromszobás lakás. Az átalakításokat úgy az évek folyamán csináltuk. Falat bontottunk, egyéni központi fűtést 2001-ben tettem, 2002-ben a csempéket. Ezt sajnos már a feleségem nem érte meg.

A lakásunkat megvettük részletre. Ez úgy volt, hogy volt egy vállalat, amelyik építette ezeket a tömbházakat. Itt az egész Cornișán, ezen a részen, ezek mind maszek lakásoknak készültek. Tehát elmentél oda, lefizettél egy X összeget, és a korodtól függően kaptál tíz- vagy tizenöt éves állami kölcsönt. És azt az állami kölcsönt vonták a fizetésedből. Az előző lakások ingyenesek voltak, szóval lakbért kellett fizetni az államnak. Az államé volt a lakás, és akkor azt mondták, hogy ezért te fizetsz – mit tudom én – havonta száz lej. Tehát minimális összeg volt az, amit kellett fizetni.

A baráti körünk főleg egészségügyi dolgozókból állt, tehát kollégák, ismerősök, barátok. Régi osztálytársak egyrészt, másrészt intézményi kollégák, de inkább szakmai vonatkozásban összejejt emberekkel barátkoztunk. Szabadidőben volt, amikor elmentünk ezzel a Horváth Pali bácsival, azt hiszem, háromszor vagy négyszer a Fekete-tengeren voltunk. Mindig Mamaiára mentünk. Szállodában laktunk. Nem Sanepides szálloda, hanem volt egy olyan, hogy ONT, „Organizația Națională de Turism”. Oda bementél, és azt mondtad, hogy én el akarok júliusban menni Mamaiára, kérek két jegyet, és akkor ők adtak egy hoteljegyet. De mehattél úgy is, hogy elmentél sátorral, és béreltél egy sátorhelyet, de mi mindig szállodába mentünk. A barátainknak egy-két százaléka volt zsidó. Pali bácsi volt, akkor volt egy Kertész Enci nevű röntgenorvos. Kimondottan zsidó barát nem volt, mert nem volt zsidóság itt. Mi a barátokat soha nem a vallás szerint választottuk, azt [néztük], hogy ember legyen, korrekt legyen.

Az öcsém egy nagyon rossz gyerek volt, és az összes csínytevése miatt rajtam csattant az ostor, mert mindig én kaptam a verést a szülőktől. Elég nagy korkülönbség van kettőnk között, ahhoz

hogy közel állónak mondtuk volna magunkat fiatalkorunkban. Én már nagyfiú voltam, amikor ő még nem... úgy értem, hogy hat év a korkülönbség. Én úgy tudom, hogy itt kezdte a zsidó iskolában, utána elment aztán a Dózsa György utcába, azt hiszem, egyes vagy kettes iskola az, ahol végezte az elemiét. És akkor mellette volt a MIU iskola, most állami iskola talán, ott végezte el a fémiparit, és akkor mint fémipari technikus dolgozott az utóbbi években a Mobexben. Ez a bútorgyár volt. Azelőtt valamelyik kommunista mártírról nevezték el, Simó Gézáról, Augusztus 23 volt más néven [később], most Mobex. Ott dolgozott, onnan ment nyugdíjba. De ő a karrierjét nagyjából azzal csinálta, hogy futballozott. Elég jó focista volt, és focizott, és akkor valahol inkadrálták [A gyár alakított egy futballcsapatot (így tett minden gyár), és egymás között bajnokságokat szerveztek. Ezek a csapatok állami támogatást élveztek. – A szerk.]. Amikor már kezdett úgy lassan kiöregedni a jobb csapatokból, akkor a Mobex csapatában, a Lemnarul csapatban futballozott, és aztán ott volt adminisztrátor főnök, főgépész, aztán egy csomó titulusa volt.

Születésnap, gyermekek születésnapja, keresztelő – mert a gyerekek meg vannak keresztelve –, olyankor jöttünk össze. Nemigen jártunk mi össze, nekik megvolt a külön baráti körük, nekem megvolt a külön baráti köröm. Ő nekifogott futballozni, hokizni, én meg inkább az úribb sportokat űztem: úsztam, pólóztam, teniszeztem, síztem. Ő például abszolút nem sízik. Mondjuk, korcsolyázni korcsolyázott, mert az a hokihoz tartozott. De én a sízést nem cserélném fel egy korcsolyával, például. Sokkal több lehetőség van mozogni egy korcsolyával, de akkor is, inkább elmegyek a világ végére is, inkább sízek.

A testvérem felesége szintén református, szakmailag varrónő. Teréznek hívják. És két lányuk van, a nagyobbik Melinda, annak van két fia, Szolnok mellett laknak, egy Tószeg nevű községben. A kicsi Teréz szintén, mint az anyja, neki van egy fia és egy lánya, most már ők is ott vannak együtt Magyarországon a nagyobbik testvérével. A nagyobbiknak magyarországi a férje, a kisebbik innen ment ki férjestől, gyerekestől. A nagyobbik már rég magyar állampolgár a gyerekekkel együtt, mert úgy ment, hogy magyar férjhez. A kisebbiknek most már van egy külön házuk Tószegen. Mind a ketten ott dolgoznak egy bicikligyárban, megvan a letelepedés, most van folyamatban az állampolgárság. Ők már nem tartják a zsidóságot, meg vannak keresztelve, a gyerekeik is. A testvéremnek is csak polgári esküvője volt.

A testvérem jelenleg nyugdíjas. Előtte ment el betegnyugdíjba, valamikor az 1990-es évek elején, mert két vagy három infarktusa volt és magas vérnyomása, és tudta, hogy elég beteges. A felesége is elég beteges. Gyakran jár a lányukat meglátogatni Magyarországra. Úgy szokott menni, hogy vannak ezek az ingyen jegyek, és azokat felhasználja, tízszer megy, és meglátogatja a gyerekeket, és olyankor ül egy hónapot, két hetet, három hetet, attól függ.

A sízésnek az a története, hogy én alakítottam annak idején az Egészségügyiben a sízszakosztályt. [Maros]Vásárhelyen tanultam meg sízni, harmincéves koromban. Az úgy volt, hogy a feleségem nagy turista volt, országos versenyző volt, országos első is volt tájékozódásban. Ott kezdett futni, sízni, minden franckarikát csinálni. Azt mondta, hogy „Nyáron úszol, amennyit úszol, de télen, ha akarsz velem jönni, akkor sízél”. Vettünk egy sílécet, és síztem. Sízni megtanulni, nem olyan nagy ördögös dolog.

Összetoboroztam a legjobb sízőket, és csináltunk egy erős sícsapatot, és azzal jártuk a megyéket. [Maros]Vásárhelyen volt legalább tíz-tizenkét sízszakosztály. Amikor a versenyeket tartottuk,

legtöbbet a Gyilkos-tó [környékére], Madarasi Hargitára, Bîleára, Hargita Fürdőre, Szalárdra és Marosfőre mentünk. Volt egy második csapat, amelyik még számított, az volt a Metalotechnica. A Comerțul, a I. P. J., a Néptanács vagy a Cukorgyár [is] szervezte a versenyekeket. A vállalatok csapatokat alapítottak, és akkor azok versenyeztek egymás között. És annak voltak osztályai, tehát volt birkózó, kosárlabda, foci, sí, és akkor mindenik szakosztály rendezett egy-egy versenyt. Mindig megvolt, hogy melyik vállalat szervezi és hol. Volt egy síkalendárium a városi szakszervezetnél. Minden egyes ilyen szakosztálynak volt egy naptára, a Calendar Competițional [Versenynaptár], tehát az, hogy milyen napokon ki szervezi és hol szervez síversenyt. És akkor beneveztünk, és mindegyik vállalat alakított egy-egy versenyszabályt, ahhoz mérten, hogy milyen versenyzői vannak. Tehát amikor nekem volt négy jó férfiversenyző, két női versenyző, akkor azt mondtam, hogy a csapat áll négy fiúból és két lányból. És akkor volt olyan vállalat, amelyik azt mondta, hogy nyolc fiú, és akkor nekem össze kellett szedni nyolc egészségügyi dolgozót, mert csak úgy, nem volt szabad más vállalatból szízen abban a csapatban csak az, aki annál a vállalatnál dolgozott. Mindegyik vállalat így csinálta. Nekem azért volt könnyű, mert azt mondtuk, hogy ez Megyei Egészségügyi Osztály. Tehát mindegy, hogy a Sanepidnél dolgozott, kórháznál dolgozott, körzetnél dolgozott, én össze tudtam szedni mindig egy csomó jó sízót. Míg a Prodcomplex teszem azt, ugye, ott volt kétezer munkás, a kétezer munkás közül került ki az a mit tudom én, hány ember.

Egy verseny általában négy-öt napot tartott, aztán volt olyan, amikor megtoldtuk egy kicsit. Volt olyan, hogy „scoatere din producție” [felmentés a termelésből (román)], tehát ha performáns [= élsportoló] sportoló voltál, de akkor is, ha nem performáns sportoló voltál, akkor neked jogodban volt egy évben mit tudom én, hány napot kivenni, amit fizetett a vállalat sporttevékenységre. A sízés körülbelül felvett egy évben szinte egy hónapot, úgy csip-csupba, és azt fizette a vállalat, szóval annyi volt, mintha ott lettél volna dolgozni, tehát nem vesztettél abszolút semmit. Van olyan vállalat, van olyan sportoló, például most ezek a tekézők, teszem azt az Electromarosban, azok nem láttak egy csavart sem soha, csak kugliznak. És kapják a fizetést, inkadrálják őket. Ahhoz, hogy valaki performáns sportolónak számítsa, eredményt kell elérjen. Romániában performáns síző nincs. Performáns sízők azok, akiket látunk a tévében, hogy százhusz kilométeres sebességgel ereszkednek kilométereken keresztül, ilyen egy sincs Romániában. Ezek ilyen játékok inkább.

A szállásolás mindig kabanában volt, ezt mindig az intézte, aki szervezte. Az étkezést is ott oldottuk meg. Volt olyan, hogy felmentünk a Madarasi Hargitára, mit tudom én, száztíz versenyzővel összesen, tehát kell száztíz ágy. Ott általában az ágyon kívül volt koszt is, amit traktorral vittek fel. Télen, mikor nagy hó volt, nem tudtak egy hétig például élelmiszert adni nekünk, egyszerűen nem tudták felvinni nekünk. De például mikor lementünk a Gyilkos-tóra, ott volt egy fürdővállalat, és akkor azt mondtuk, hogy ebben a villában nekünk kell száz hely. És akkor az Egészségügy kapott tíz helyet, a Prodcomplex tíz helyet, a másik mit tudom én, hány helyet, és ott viszont volt vendéglő. És akkor a vendéglővel megkötöttük a szerződést, és fizette a vállalat. Mindenkinek a saját vállalata fizette. Az, aki szervezte a versenyt, az állta a díjakat. Ezek ilyen cserepek meg vázák meg úgymond, kupák, plakettek voltak.

Az abszolút tőlem, a csapatkapitánytól függött, hogy ki megy, és ki nem megy. És a csapatkapitány nem azt jelentette, hogy a legjobb síző, hanem hogy ő vezette az egész csapatot. Ő volt a szervező. Tehát az, aki a csapatban volt, annak a csapatkapitány megmondta, hogy te a tizenötös szobában laksz X-szel, reggel, délben, este itt vannak az ebédjegyeid meg a vacsorajegyeid, és

ekkor meg ekkor állsz a starthoz. Tehát ezt meg kellett mondani, mert a sízésnél több formája van a versenynek. Tehát először van a lesiklóverseny, akkor van a szlalom, amikor ilyen pálcák között fut, van az óriás lesiklás, amikor csak irányjelzők vannak. Tehát általában három szám van, amit versenyzel, és annak a háromnak az eredménye adja az egyéni teljesítményt. És az egyéni teljesítmény után számolod ki aztán a csapatversenyt. Volt, amikor elkísért a feleségem, nem mindig. Amikor sok munkája volt, akkor nem jött, de nagyon szeretett bíraskodni például. Általában mindig ő volt az időmérő bíró.

Ezek a versenyeken én vezettem az egészségügyi sícsapatot. Általában az orvosok megengedhették maguknak, hogy többet sízzenek, jobb felszerelésük legyen, mindig a miénk volt a legjobb csapat. Úgyhogy több mint tíz éven keresztül minden versenyt megnyertünk, úgy 1970-től 1990-ig. Aztán az 1990-es években, mikor megnyíltak a határok, körülbelül kilencven százaléka a csapatnak elszállingózott, végleg. Egy része Németországba, nagyobbik része Magyarországra. Itthon alig maradtunk egypáran, úgyhogy maga a csapat fel is bomlott, pláne nyugdíj után aztán totálisan abbahagytuk a szervezett sízést. Most is találkozunk a régi [maros]vásárhelyi sízőkkel a Somostetőn, a Cinegén, mert messzebb az utóbbi időben nem voltunk sízni. Úgy határoztunk most a párommal, hogy lehetőleg a következő kiruccanás egy ilyen téli sízés lesz.

A változás után [lásd: 1989-es romániai forradalom], őszintén mondom, volt egy olyan érzésem, hogy ki kellene menni Magyarországra, végleg. Apám végig magyar állampolgár lévén, mikor kinn voltam a feleségemmel – azt hiszem, 1991-ben vagy 1992-ben –, elmentem a rendőrkapitányságra, és ott egy hölgyhöz irányítottak, és feltettem neki a kérdést, hogy milyen reményeim vannak, ha én meg akarok telepedni Magyarországon, tekintettel arra, hogy én meg szeretném szerezni a magyar állampolgárságot, mert apám magyar állampolgárként halt meg. Azt mondja: „Hogy-hogy ő magyar állampolgár?”. Mondom, úgy, hogy ő Szekszárdon született, végig magyar állampolgár volt, meghalt. „Ön hol született?” Mondom: „Én Kolozsváron”. „Kolozsváron? És nem volt magyar állampolgár?”. „Nem voltam.” „Az apja magyar állampolgár volt?” „Magyar állampolgár volt.” Na, azt mondja: „Magának nem kell állampolgárságot kérni, hanem visszahonosítást kell kérni, és annak a határideje pillanatnyilag két hét, tehát maga két hét alatt megkapja a magyar állampolgárságot, megértette?” Én mondom: „Meg.” Na, akkor én megyek szépen haza, a Szondi utcában lakik a keresztfiam, ott van a feleségem, mondom neki: „Te, Éva, voltam a rendőrkapitányságon, két hét múlva megkapom az állampolgárságot, hazamegyünk, összeszedem az aktákat, visszajövök, és leadom.” „Szó sem lehet róla.” A feleségem nem akart kitelepedni Magyarországra. Akkor, akik kitelepedtek, kollégák, mindenki állást kapott a Köjál-nál, az megfelelője volt az itteni Sanepidnek. Ez rögtön 1990-ben. Ott pillanatnyilag is ez a közegészségtani szak, amit mi végeztünk, az ott hiánycikk.

A rendszerváltás után elég kevés ideig dolgoztam, tíz évet elméletileg, 2001-ig tanítottam. Két évre rá, miután meghalt a feleségem, tulajdonképpen akkor kezdődött az élettársi viszony Décse Marival. Marit ismertem körülbelül, amikor ő olyan hat-hét éves lehetett, szomszédok voltunk egy ideig, mikor a Mátyás téren laktunk. Ez is egy nagyon érdekes dolog. Az édesapja Marinak a Bolyaiban volt földrajztanár. Nagyon jól ismertük egymást, szomszédok voltunk, ő képviselő is volt. Mi fiatal házaspár voltunk Évával, felmentünk a Somostetőre egy télen. És ott összetalálkoztunk ezzel a Török Feri bácsival, a feleségével, Marival és a húgával. És Feri bácsi azt mondja, hogy na álljatok oda, fényképezzetek le titeket – ez lehetett körülbelül 1960-ban, 1961-ben –, és csinált rólunk egy fényképet. És most, hogy Marival összejöttünk, Feri bácsi keresgélt a fényképek között,

és megtalálta ezt a fényképet, ahol rajta van Mari, a feleségem és én. Aztán Feri bácsi ideadta azt a képet. Hogy milyen véletlenek vannak... És annyi év után a fia beiratkozik a technikumba, ahol én vagyok az osztályfőnöke. Az egy nagy tróger srác. És akkor állandóan telefonálgattunk: „Te, Mari, a fiad megint nem jött iskolába. Mit csináljak vele? Meg kell büntessem, igazolatlan hiányzás, ez, az.” És akkor ő küldte a papírokat, és találkoztunk itt-ott és amott. Amikor a fia három vagy négy éves volt, akkor elvált Mari a férjétől, és akkor a fiút az anyja és a nagypapa együtt nevelték. Amikor eljött az iskolába, akkor állandóan tettük-vettük a dolgokat a fiával, addig, amíg Mari azt mondja: „Te, Oli, figyelj ide, nekem nincs senkim, neked nincs senkid. Nem próbáljuk meg, legyünk barátok?” És így kezdődött a buli. És azóta élettársi viszonyban élünk, 2000-től.

Mari elvégezte [Kolozsváron] az egyetemet, francia-magyar szakot. Különböző iskolákban tanított franciát, amíg kapott egy végleges állást a Színi Főiskolán. A Színi Főiskolán 2001-ben vagy 2000-ben megszűnt az állása. Irodalmi titkár volt, és franciából tanított egy csoportot. Tehát minden évfolyamból akadt olyan, aki franciát akart [tanulni] mint választott nyelvet. Ez megszűnt, és azóta minden évben kínlódunk, hogy hol kapjunk Marinak állást. A definitív vizsgája [= véglegesítő vizsga. Az a pedagógus, akinek nincs meg ez az ún. véglegesítő vizsgája, csak helyettesítő tanári állást kaphat, és minden évben vizsgáznia kell ugyanezért az állásért. Ha megvan a vizsga, akkor az illető iskolában csak egyszer kell vizsgát tennie az állásért folyamodónak, s megfelelő jegy elérése esetén véglegesítik az iskolában, a végleges státust pedig fenntartják pl. szülési szabadság esetén is. – A szerk.] a tavaly sikerült, az is egy óriási cirkusszal járt. Tény az, hogy minden évben el kell menni a Tanügyi Osztályhoz, és kérni egy transzfert [áthelyezést]. Már volt az Electromarosban, a Kémia Líceumban, a Bolyaiban, most a Sport Iskolában van, jövőre hogy mi lesz, nem lehet tudni.

Abszolút normálisan viszonyult ahhoz, hogy zsidó vagyok. Tehát ebből semmiféle probléma nincs, sőt egy érdekes kis sztorit [elmondhatok], hogy akkor még élt az édesanyja is, és vacsorára meghívtak, zsidó tojást készített a mama. És mondja a mama, hogy „Te, Mari, hogy nehogys megsértsük Olit, ha azt kérdi, hogy mi lesz vacsorára, akkor mondd azt, hogy keleti tojás van, nem zsidó tojás”. Hogy nehogys megsértsenek, hogy zsidó tojással várnak engem vacsorára... Azóta a zsidó tojást keleti tojásnak hívjuk. Velem volt Mari széderestén is. Tavaly együtt voltunk, az idén nem. Hanukakor is el szokott menni, ha megkérem, akkor mindig eljön. De van úgy, hogy én mondom neki, hogy na, ha akarsz jössz, ha akarsz, nem jössz.

Mindenki [mindketten] a saját kuckójában péntekig, és akkor péntek, szombat, vasárnap együtt vagyunk vagy itt, vagy nála, vagy Pókában [románul Păingeni, 22 km-re Marosvásárhelytől északra], és fifti-fifti minden. A pókai házikót 2001-ben vettük, az közös. Ez [a lakás] az enyém, a Săvineșt [lakónegyedi] Marié, az autó az enyém, amit most vettünk, az a Marié. És a pókai ház – két szoba, konyha – úgy van, hogy közösen vettük, ha én halok meg hamarabb, Marinak élvezeti joga van, amíg él, és utána az örökösöké, az öcsémnek a gyerekeié lesz, úgy rendelkeztem. Pókában Mari kertészkedik, gyomlál, virágot ültet, locsol, főz, mosogat, takarít. Én meg csinálom a férfimunkát: füvet nyírok, kaszálok, sáncot takarítok. A garázs is meg van építve. Most el volt romolva a vízpumpa, meg kellett javítani. Bepiszkolódott a beszívófej – ez a kútnak az alján van, a cső alján –, azt ki kell cserélni, most, mikor megyünk, kicserélem. A múlt héten szombaton a nagy talajvíz miatt felgyűlt a víz, akkor egy méterrel felemeltük a vízpumpát, hogy ne álljon vízben. Akkor kell csináljak most, ha kimegyünk, egy tetőt lakattal a vízpumpás aknára, merthogy felemeltük a vízpumpát, lehet, hogy könnyebben el tudják lopni. Minden szerszámom ott van,

mindent egyedül meg tudok csinálni. Druzsám van [A Druzsba orosz gyártmányú láncfűrész, ez volt az egyetlen típus, amit a szocializmus alatt Romániában kapni lehetett. – A szerk.], fűrészem van, gyalum van, fűrőgépem van, köszörűm van, fűnyíróm van, szóval teljes aparatura.

A politikai változások után annyiban változott az élet, hogy régebben minden két évben elmentünk valahová egy keleti országba, értem ezen Csehszlovákiát, Bulgáriát, Kelet-Németországot. Most meg azóta voltam Izraelben, Ausztriában, Franciaországban, Olaszországban, Görögországban, tehát mondhatnám azt, hogy egy kicsit megnyílt a világ. Marival utaztunk. Izraelben egyedül voltam, Ausztriában még a feleségemmel, 1991-ben. Izraelben a barátomnál voltam, rokonom ott nincs. Tel-Avivban laktam, de teljes Izraelt végigkirándultuk. Majdnem két hónapig voltam ott. Nem laknék ott, nem az én világom már ebben a korban. Maga az élet miatt. Hogyha fiatalon, úgy elmentem volna, és pénzt szereztem volna, mert ez a barátom egy nagyon gazdag ember, tehát abszolút megengedhet magának akármit. Én nyilván abszolút semmi hiányban nem szenvedtem, amíg ott voltam, mert amit a szám kiszólt, abszolút mindent adott nekem. Elvitt a líbiai határhoz, a szíriai határhoz, El Haram [Resef], Beer Sevá, Haifa, szóval rengeteg helyre, hirtelen úgy nem is jutnak eszembe a nevek. Még itt, [Maros]Vásárhelyen került ez a barátság. Tizenhat vagy tizenhét évesen ment ki Izraelbe. Már olyan felnőtt gyermek volt, hogy megúsza Auschwitzot az apja mellett. Az édesapja is túlélte, ő is túlélte, és az egyik nővére túlélte, meghalt az anyja és két vagy három testvére Auschwitzban. Amikor visszajöttek, akkor ő a legelső között volt, aki már elment Izraelbe, tehát abszolút fiatalon. Kibucba került, aztán a kibucból kijött, az apja innen vitt valami nagyobb dolgot, mert aztán gyárat vettek, azt továbbfejlesztették. Izraelben van úgy tíz-tizenöt – vagy valami ilyesmi – apartamentje. Jeruzsálemben mikor voltunk, saját apartamentjébe mentünk, üresen áll.

2000-től minden évben megyünk Marival valahová. Akkor Mari még a Bolyaiban tanított, a Bolyai iskola földrajztanára egy magyar turistairodán keresztül szervezett ilyen olcsó kirándulásokat. Az első ilyen olcsó kirándulás Párizsba volt, de Párizsba menet megálltunk Bécsben és Strassbourgbán, Münchenben. Ezek csoportos kirándulások voltak. Ketten úgy indultunk el a nagyvilágba, hogy mondjuk, tavaly elmentünk tíz napra a román tengerpartra együtt. Az idén pedig elmentünk tíz napra Budapestre, és mindennap elmentünk a Széchenyibe fürödni. Mikor Pestre megyünk, akkor ott van a keresztfiam, aki a belvárosban lakik, millió körút mellett, az első utcán bemész a Szondi utcába. A Mari barátnője viszont Rákospalotán lakik magánházban, nagy udvar, garázs, fürdőmedence, minden. Egyszer, mikor még voltunk Marival, tavalyelőtt talán, akkor ott voltunk a keresztfiamnál, most azt mondta, hogy menjünk a barátnőjéhez. Ott voltunk a barátnőjénél tíz napig, most pedig a barátnője jön ide augusztusban. Jövőre viszont a Balatonra megyünk, mert ez a barátnője, aki Pesten él, vesz Siófokon egy apartamentet, és akkor felajánlotta, hogy jövőre mehetünk, mert az talán jövő évtől esedékes, és akkor az két szoba, összkomfortos apartament. És akkor menjünk együtt. Ők laknak az egyik szobában, és mi, Marival laknánk a másik szobában, úgyhogy nagyjából megvan a jövő évi tervünk is. Az idén pedig, most már ezentúl úgy néz ki, hogy vakációban kimegyünk Pókába, és ott fogunk élni körülbelül augusztus közepéig. Csak bevásárolni meg számlákat fizetni jövőnk majd haza, nincs miért hazajönni.

Hallottam róla, hogy a hitközségnél szerveznek klubot, adott esetben filmet vetítenek ott. Egyrészt nem vonz, másrészt nincsenek nekem olyan zsidó barátaim, akikhez valamilyen kapcsolat fűzzön. Inkább azt mondanám, hogy tavalyelőtt úgy rám jött, hogy állj meg, utas, én elmegyek a

temetőbe, és nem tudom elolvasni apáméknak [a sírkövön] a zsidó betűit. És akkor van egy Dărăban nevű pasas, aki tart héberórát, oda beiratkoztam, végigjártam egy évet ott, sőt talán többet is, és megtanultam héberül írni, olvasni. Mondjuk, ennyi közvetlen közöm van ehhez a klubhoz, mert az is a klub keretén belül működik. Nagyjából tudok olvasni, akkor vagyok bajban, amikor nincsenek kitéve a pontok [lásd: pontozott szöveg]. Hogy azt hogy lehet megtanulni...? Az az érzésem, hogy azt csak akkor tanulod meg, amikor megtanulod a nyelvet. Addig nem létezik. Mert, hogy te tudjad azt, hogy én nem Szanto vagyok, hanem Szántó, ahhoz kell az ékezet.

Gyerekkorom óta állatbarát vagyok. Az úgy van, hogy anyáméknál – még, mikor Tövisen laktunk –, ott is volt egy fehér lombos szőrű kiskutya, az volt a Bobby. Bobbyval hogy mi lett, arra már nem emlékszem, valószínű, odaadták valakinek. Akkor itt, [Maros]Vásárhelyen, már nagybácska voltam, akkor volt a Nori, az államosított házban. Az is olyanszerű volt, mint a fényképen, az is olyan fehér, lehet, hogy uszkár. Akkor, amikor az Adyban laktunk, akkor vettem a selyempincsit, a japán pincsit. Miután az elpusztult, akkor jött Jimmy, a kokker [spániel], és akkor Marinak volt egy kóbor kutyája, és mind öldökölt, hogy ha Jimmynek lesz kölyke, akkor adjuk oda neki. És akkor Jimmyt párosítottuk, és lett belőle a fekete Csatt. A kóbor kutya falun [Pókán] került hozzánk. Olyan kutya nincs, amelyiket meg ne simogatná Mari. És odacsapódott egyszer hozzánk egy nagy csobán [juhász] kutya, azt odaadtuk a munkásoknak, akik csinálták a fürdőszobát, aztán azt elvitték. És most van egy másik kóborka, a Zsiga. Hogy Zsiga hol van hét közben, azt nem tudjuk, de mikor megérkezik Mari Pókába, tíz-tizenöt percre Zsiga megjelenik. Addig a szomszédok sem látják, nem tudjuk, hol tartózkodik.

Abban az időben a kórház igazgatónője Becuş doktornő volt. Ennek a doktornőnek volt egy lány kokkerje, és az egyik szünetben azt mondja nekem, hogy „Te, kell szülnöd a kutyám, adok neked egy kutyát”. Mondom, elpusztult a pincsim, nekem többet nem kell kutya. A pincsi öregségben pusztult el, tíz éves volt. Na, telt-múlt az idő, eljött a vakáció, mi elmentünk Magyarországra a feleségemmel, és mikor jöttünk haza, találtunk az asztalon egy cédulát, hogy „A kutyád az öcsédnél van”. Írta a sógorom, mert a sógorom vigyázott a lakásra. A feleségem kiborult, hogy milyen kutya, megmondtam, hogy nekünk többet kutya nem kell, és így nem kell, és úgy nem kell. Én mondtam, hogy „Te, esküszöm, hogy nem tudom, milyen kutyáról van szó”. Nekem eszembe sem jutott Becuşné és a szünetben ott az a beszélgetés. Felhívom az öcsémet telefonon, hogy ez milyen kutya? És azt mondja, hogy felhívott Becuş doktornő, hogy vigyek egy lejt, és kapok egy kutyát, és hogy velem meg van beszélve. Azt mondja, „Vittem egy lejt, és hoztam a kutyát. Gyere utána, mert itt a kutya”. Mondom az asszonynak, hogy „Nézd meg, mi van, esküszöm, hogy azt mondtam Becuşnének, hogy nem kell a kutya, na most mit csináljak a kutyával?”. „Rendezd el, nekem nem kell a kutya”. Na, én elhoztam ide, de kettőt fordult, kettőt pisilt, hármát fordult, hármát pisilt. Akkor megbeszéltem öcsémnek a lányával, azok friss házaspárok voltak, és a Kenyér utcában laktak, udvaron: „Kell a kutya?” „Kell.” Na jó, elvittem, odaadtam az unokahúgomnak a kutyát, azok dolgoztak, jött az ősz, esett az eső, sár volt. Volt kapukulcsom oda, én a Sanepidtől mindig mentem, és néztem a kutyát. Sáros volt, piszkos volt, latyakos volt. Megfogtam a kutyát, bedugtam az autóba, hagytam egy cédulát az unokahúgomnak, hogy „A kutyával nem így kell bánni”. Feljöttem ide, és hozom a kutyát, elengedtem, de akkor már volt két hónapos körülbelül. „Mit csináltál? Miért hoztad el kutyát?” „Nézz rá, te nem látod, hogy néz ki?” „Nem bánom, üljön itt a kutya, de engem hagyjál ki a játékból, ez a te kutyád, én nem törődök vele, te eteted, te viszed sétálni.” Ez ment így egy darabig, aztán megszerette a kutyát, és maradt a kutya.

Most úgy van, hogy be kell szerezzem a kutyakáját, azt meg kell főzzem. Napközben nemigen eszik, úgy teszek ki bogyót – most látom, megette a piros tányérkából a bogyót. Most kell adjak neki vacsorát, akkor le kell vigyem pisilni, kakálni, naponta háromszor, négyszer, ötször, van, amikor hatszor is leviszem. Ha jó idő van, akkor sétálunk nagyokat itt a negyedben, de már öreg, már nem hall. Így van a kutyával.